

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

7

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Artūras Dubonis

7

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius, 2021

Knygos leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ
IR SKLAIDOS 2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-21-26

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus
(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf
(*Greifswaldo universitetas*)

Rimvydas Petrauskas
(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė
(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

ISSN 2029-0705

© Lietuvos istorijos institutas, 2021

© Straipsnių autoriai, 2021

TURINYS

<i>Artūras Dubonis</i>	
Pratarmė	7

Straipsniai

<i>Сергей Полехов</i>	
Как короновать великого князя? Из истории „коронационной бури“ (1429–1430) и инсигний, предназначавшихся для Витовта	9
How is a Grand Duke Crowned as King? From the History of the “Coronation Storm” (1429–1430) and the Insignia Intended for Vytautas. <i>Summary</i>	74

<i>Laimontas Karalius</i>	
„Popierinė“ valstybė: XVI a. pirmosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdžios mikrofizika (vieno atvejo tyrimas)	75
The “Paper” State: Microphysics of the Government in the Grand Duchy of Lithuania in the First Half of the 16th Century (Case Study). <i>Summary</i>	111

<i>Darius Antanavičius</i>	
Nežinomas 1641 m. Lietuvos Metrikos knygų sąrašas	113
The Unknown 1641 List of Books of the Lithuanian Metrica. <i>Summary</i>	154

<i>Jonas Drungilas</i>	
Bilevičių genealoginė kronika (XV–XVII a. pirmoji pusė)	157
Bilevičius Genealogical Chronicle (15th–First Half of the 17th Centuries). <i>Summary</i>	205

<i>Tamara Bairašauskaitė</i>	
Privati korespondencija kaip bajorų šeimos istorijos šaltinis: Bialozorų, Končų ir Römerių atvejis (XIX a. 3–9 dešimt.)	207
Private Correspondence as a Source on the History of a Noble Family: The Case of the Białozor, Koncza and Römer Families (1820s–1880s). <i>Summary</i>	234

Lietuvos Metrikos tyrimų ir leidybos projektas Rusijoje

Андрей Бондаренко, Олег Хоруженко

Об издании метрики королевы Боны в Институте российской истории Российской академии наук	237
On the Publication of Queen Bona Sforza's <i>Metrica</i> by the Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences. <i>Summary</i>	252

Publikacija

Regina Laukaitytė

Kanauninko Povilo Dogelio dienoraščio fragmentas: 1946 m. rugsėjo 10–1947 m. balandžio 18 d.	253
---	-----

Recenzijos

<i>„Для лепшого твердості...“: пергаментныя дакументы перыяду Вялікага Княства Літоўскага з фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (1391–1566 гг.), уклад. Я. С. Глінскі, А. А. Жлутка, Д. В. Лісейчыкаў, Мінск: Беларусь, 2018. – 143 с.; [3] іл. (Александр Груша) .....</i>	<i>309</i>
<i>Стратегії та ритуали конфлікту: шляхетський соціум Волині зламу XVI і XVII ст. Джерела та інтерпретації, упорядник Н. П. Старченко; відп. ред. Г. В. Боряк, Київ: Інститут історії України НАНУ, 2020. – 615 с. (Світлана Блащук, Дмитрій Ващук) .....</i>	<i>319</i>
Santrumpos	323
Apie autorius	325
Autoriams	327
Guide for Authors	331

„POPIERINĖ“ VALSTYBĖ:
XVI A. PIRMOSIOS PUSĖS LIETUVOS DIDŽIOSIOS
KUNIGAİKŠTYSTĖS VALDŽIOS MIKROFIZIKA
(VIENO ATVEJO TYRIMAS)

Laimontas Karalius

Lietuvos istorijos institutas, Vilnius

Anotacija. Straipsnyje analizuojama Pasvalio bažnyčios klebono Erazmo, Eustachijaus sūnaus, (†1545/1546) ilga teisinė kova (1533–1546–1549) dėl keturių tuščių žemių nuosavybės Pasvalio bažnyčiai pripažinimo. Pagrindžiamas įtarimas dėl dokumentų klastojimo. Didelis dėmesys skirtas to laiko Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisinės kultūros aplinkai, teisingumo vykdymo ypatybėms. Išskirti palankūs ir nepalankūs teisinės kultūros elementai, lėmę sėkmingą teisinės kovos baigtį – nuosavybės pripažinimą Pasvalio bažnyčiai.

Raktiniai žodžiai: Pasvalio klebonai, Erazmas, Eustachijaus sūnus, falsifikatas, Upytės valsčius, teisinė kultūra.

Abstract. This article presents an analysis of the long legal battle (1533–1546–1549) waged by the Pasvalys church parish priest Erazmas, son of Eustachijus (†1545/1546), over the allocation of four vacant plots of land to the Pasvalys church's jurisdiction. Suspicions over the falsification of documents are proven. Attention is given to the legal culture environment existing in the Grand Duchy of Lithuania and how justice was executed. Both the favourable and unfavourable elements of legal culture are distinguished, which determined

Keywords: Pasvalys parish priests, Erazmas, son of Eustachijus, falsification, Upytė rural district, legal culture.

Įvadas

Tarp gerai išlikusių Pasvalio šv. Jono Krikštytojo parapiinės bažnyčios archyvo dokumentų į akis krinta pluoštelis įvairiausių raštų, susijusių su keliolika metų (1533–1549) trukusia klebonų kova dėl keturių tuščių žemių nuosavybės bažnyčiai pripažinimo¹. Tikėtina, kad išliko beveik visa detali teisinio proceso dokumentika, o tai šiam laikotarpiui nėra įprasta. Čia turime omenyje laimingiau susiklosčiusias aplinkybes, kurios lėmė archyvo išlikimą iki mūsų dienų², o ne rašytinių dokumentų kažkokį ypatingumą. Taigi dėl laimingo atsitiktinumo galima susipažinti su kasdiene Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės [toliau – LDK] valdžios vykdymo rutina, palikusia daug oficialių „popierinių“ rašytinių dokumentų. Ši kiek netikėtai visomis savo apraiškomis atsiskleidusi LDK „teisinė kultūra paremta popieriniais antspauduotais dokumentais“, perfrazuojant italų istoriko Federico Chabod (1901–1960) *civiltà della carta bollata* išraišką³, įkvėpė norą praplėsti tyrimą ir išeiti iš įprastų istorikams tyrimo ribų: detalaus ir tikslaus konkrečiau istorijos in-

¹ Pasvalio bažnyčios archyvo dokumentika, atpažįstama pagal dorsalinius įrašus ir išdavimo vietą, yra išbarstyta po skirtingus Vilniaus archyvų ir bibliotekų rankraštynus: Lietuvos valstybės istorijos archyvas [toliau – LVIA], f. 525 (Carinės Rusijos Vilniaus ir Kauno žemdirbystės ir valstybės turtų valdyba), ap. 8; Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius [toliau – VUB RS], f. 1 (F 993) (Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos rankraščių rinkinys), f. 214 (Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto istorijos seminaro dokumentai), f. 77 (Edmundo Laucevičiaus dokumentų kolekcija); Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius [toliau – LMAVB RS], f. 1 ir 6 (Pergamentų fondai), f. 21 (Vilniaus baltarusių fondas), f. 43 (Vilniaus kapitulos fondas), f. 264 (Povilas Karazija), f. 266 (Edmundas Laucevičius); Lietuvos nacionalinio muziejaus Istorijos skyrius, Senosios raštijos rinkiniai [toliau – LNM IS].

² Klasikiniu tekstu apie šansus išlikti dokumentams ir atsitiktinumą yra laikomas Arnoldo Escho straipsnis, žr. A. Esch, „Chance et hasard de transmission. Le problème de la représentativité et de la déformation de la transmission historique“, *Les tendances actuelles de l'histoire du Moyen Âge en France et en Allemagne. Actes des colloques de Sèvres (1997) et Göttingen (1998) organisés par le C.N.R.S. et le Max-Planck-Institut für Geschichte*, dir. J.-C. Schmitt et O. G. Oexle, Paris, 2003, p. 15–29.

³ Čia panaudota aliuzija į italų istoriko F. Chabod išraišką *civiltà della carta bollata*, pažodžiui verčiant – „antspauduotų raštų civilizacija (kultūra)“, *bollare* italų k. reiškia „antspauduoti“, kuri yra viena šio istoriko nukaltos „Renesanso valstybės“ *Stato dell Renascimento* sampratos sudedamųjų dalių. Šios valstybės požymius jis fiksavo XV–XVI a. centralizuotų ir „biurokratizuotų“ Italijos (miestų valstybių), Prancūzijos, Anglijos ir Ispanijos valstybių raidoje. Nors pripažįstama, kad ši samprata linkusi modernizuoti, „sušiuluokinti“ valstybės institucijas, bet sugebėjo suintriguoti kitus istorikus bandymu užčiuopti tam tikrus bendrus minėtų valstybių raidos aspektus. Žr. F. Chabod, „Y-a-t-il un État de la Renaissance?“, *Actes du colloque sur la Renaissance*, ed. L. Febvre, 1956 (*De Petrarque à Descartes*, vol. 3), Paris, 1958, p. 57–78. Ir ši samprata retkarčiais prisimenama, atkeliavo ir iki Lietuvos, tik kažkodėl rašoma apie Federico Chabod, žr. V. Diemantaitė, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijos veikla vadovaujant Leonui Sapiegai (1585–1623 m.)“, *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 45, 2020, p. 48.

divido veiksmų ir juos lydėjusių įvykių, jo psichologiją, charakterį atskleidžiančio biografinio aprašymo⁴.

Tenka prisipažinti, kad iš pradžių susidurta su sunkumais suformuluoti vieną viską susiejančią problematiką. Norėta sužaisti pavadinimo „popierinė valstybė“ dviprasmiškumu. „Popierinė valstybė“ teigiama prasme yra rašytinės teisės tvirtų pozicijų teisiniame gyvenime demonstravimas. Šie popieriniai dokumentai tiesiog rašytinių formų pavidalu iliustruoja įvykusį valdžios „suraštinimą“ LDK, tiesmukai kalbant, „popierizaciją“ teigiama prasme. Tačiau terminas „popierinė valstybė“ šiuolaikinėje vartosenoje turi ir neigiamų konotacijų. Juo išreiškiamas kritiškas požiūris į politikus, valdžios institucijas, kai žadėti ar gyventojams rūpimi dalykai lieka gulėti tik stalčiuose, kai daromi veiksmai vien dėl dokumentų (pažymos) ar atliekami lėtai ir tik iš dalies. Bet tai labai šiuolaikiška, anachronistinė, plati ir abstrakti problema. Čia gal geriau tiktų konkretesnis – klastotės (straipsnyje bus tiriamas toks dalykas) – dviprasmiškumas rašytinės kultūros kontekste. Viena vertus, klastotė liudija teigiamą reiškinių, rašytinio dokumento įsitvirtinimą teisiniame gyvenime, o kita vertus, demonstruoja šio reiškinių neigiamus aspektus⁵.

Gaila, kad istoriko darbo aksioma *discernere vera ac falsa* yra negailestinga klastotės teigiamam aspektui – „popierinei valstybei“. Jos demaskavimo procedūra dažniausiai būna trumpa ir negailestinga: čia patikimos istorinės žinios, čia – klastotojo kūryba. Klastotojas taip pat atitinkamai turėtų būti įvertintas, pavyzdžiui, „itin gobšus Krokuvos kilmės kunigas“, „gabus ir, toli gražu, nekuklus verslininkas“⁶. Taip kalba Stephenas C. Rowellas apie mūsų straipsnio pagrindinį veikėją – Pasvalio kleboną Erazmą, Eustachijaus sūnų (1545/†1546), kurio veiklos mastą gerai parodančius titulus teko nukelti į nuorodą, nes tekste jiems išvardyti prireiktų visos pastraipos⁷. S. C. Rowellas, pateikdamas šio asmens charakteristiką, neturėjo omenyje

⁴ Geras istorijos mokslo ir sociologijos tyrimo perspektyvų skirtumų aprašymas yra Norberto Eliašo įvardiniame *Rūmų dvaro visuomenė* darbo straipsnyje „Įvadas: sociologija ir istorijos mokslas“, žr. N. Elias, *Rūmų dvaro visuomenė. Karaliaus ir rūmų dvaro aristokratijos sociologijos tyrimai. Su įvadu: Sociologija ir istorijos mokslas*, iš vokiečių k. vertė Z. Norkus, Vilnius, 2004, p. 7–38.

⁵ L. Karalius, „Kauno muitinės rejestro atmintinė. Falsifikatas Lietuvos Metrikoje (XV–XVI amžių sandūra)“, *Kauno istorijos metraštis*, t. 6, Kaunas, 2005, p. 13.

⁶ *Acta primae visitationis diocesis Vilnensis anno domini 1522 peractae. Vilniaus kapitulos archyvo Liber Iib atkūrimas*, sud. S. C. Rowell (*Historiae Lituaniae Fontes Minores*, 8), Vilnius, 2015, p. 235.

⁷ Erazmas, Eustachijaus sūnus (1545/1546 †), Krokuvos miestietis, Vilniaus kanauninkas (1531–1545), Kauno parapinės šv. Apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios (1531–1545), Kernavės šv. Mikalojaus bažnyčios (1522–1545) ir Pasvalio šv. Jono Krikštytojo bažnyčios (1524–1545) klebonas, valdovo lotyniškasis raštininkas, apaštališkasis Laterano rūmų grafas *comes apostolicus* (1524, 1527–1530), valdovo sekretorius (1528–1536), Kauno muitininkas (1530–1544), žr.: *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a. [toliau – LKD]*, parengė V. Ališauskas, T. Jaszczol, L. Jovaiša, M. Paknys, Vilnius, 2009, p. 86–87,

šiam straipsnyje įtariamos esant klastote 1499 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio [toliau – Ldk] Aleksandro Jogailaičio privilegijos. Tad mūsų darbas suteiks dar daugiau svarumo minėto istoriko pateiktai klebono charakteristikai. Be to, atskleis dar ir kitus šio personažo bruožus – rizikingą atkaklumą ar užsispyrimą. Kartkartėmis jis kaltintas užgrobęs valdovo žemes ir žmones, dėl ko porą sykių buvo valdovo naudai nusavintas užvaldytas turtas, bet savo teisinę kovą dėl to turto tęsė iki galo, iki pergalės, nuosavybės teisių pripažinimo. Reikia pripažinti, kad tai labai dėkingas istorikui personažas, nes kova, pralaimėjimai ir pergalės palieka ne tik daug rašytinių dokumentų, bet taip pat aprašymui suteikia nenuspėjamumo, intrigos, dramaturgijos. Kaip minėta, detalus biografijos aprašymas būtų geras istoriko darbo rezultatas, bet jis nepakankamai atskleidžia asmenybės istoriškumą, jos veiksmų istorinę aplinką. Ko dar reikia, kad klastotė taptų realybe, be asmens charakterio savybių – atkaklumo ir gobšumo – konstatavimo ir kartu būtų išnaudotas visas klastotės tyrimo teikiamas potencialas atskleisti rašytinės kultūros, „popierinės valstybės“ funkcionavimo mechanizmus. Turima omenyje euristinės, atradimo, istorinės analizės galimybės. Juk daug įdomiau būtų patikrinti, kaip ta klastotė patiria išbandymą tikrovėje, kai ji tampa Pasvalio klebonų teisinės kovos įrankiu dėl keturių tuščių žemių; „kad svarbiausia falsifikato tiesos akimirka buvo ne jo pagaminimas, o jo praktinis panaudojimas teismų ginčų metu“⁸ ir visos to veiksmo numatytos ir nenumatytos pasekmės.

Išlikusi gausi konkreti empirika lėmė kazuso (atvejo) tyrimo metodo pasirinkimą. Šį metodą pamėgę mikroistorikai nurodo galbūt vienintelę aiškią šio metodo teigiamą savybę – aprašymo išsamumą, įsigilinimą į smulkmenas. Kaip minėta, Pasvalio klebonijos archyve išlikę beveik visi ilgo teismo proceso dokumentai leidžia aprašyti tą detalią valdovo įsakymų (teisingumo) vykdymo kasdienybę su joje dalyvaujančiais įvairiais aukštesnio ir žemesnio statuso pareigūnais, jų atas-

nr. 421; Z. Kiaupa, „Kanonik mytnikiem. Kartka z dziejów Litwy w pierwszej połowie XVI w.“, *Origines, fontes et narrationes – pośród kręgów poznania historycznego. Prace ofiarowane Profesorowi Marcelemu Antoniewiczowi w 65. rocznicę urodzin*, pod red. M. Cetwińskiego i M. Janika, przy współdziałaniu M. Nity, Częstochowa, 2018, p. 383–396. Dėl Erazmo turėtos Žemaičių, Alytaus bei Punios girininko (1538–1544) pareigybės Zigmantas Kiaupa abejojo ir paliko ją su klastotuku, nes disponavo tik viena defektuota istorijos šaltinių žinute, žr. LMAVB RS, f. 266, b. 277. Tačiau yra išlikęs dar vienas dokumentas su girininko titulu: *pod dworom naszym Poniemonskim u Wilkiei, u Wielonie, u Skierstomoni y w Jaswoyniach*, žr. LMAVB RS, f. 256, b. 3529, l. 80–81 (Brestas, 1544 m. rugsėjo 25 d., Žygimantas Senasis – Erazmui, Eustachijaus sūnui; Konstantino Jablonskio darytas nuorašas). Nuoširdus ačiū Z. Kiaupai už galimybę susipažinti su dar neišspausdintu darbu bei S. C. Rowellui, patikslinusiame asmenvardžio rašybą *Erasmus Eustachii* – Erazmas, Eustachijaus (kilmininko linksnis!), ir paaiškinusiam jo turėto *comes apostolicus* titulo reikšmę.

⁸L. Karalius, „Kauno muitinės rejestro atmintinė“, p. 16.

kaitomis, jų interesais, kompetencijomis ir jų įvairaus lygio „vietiniais“ sprendimais (valdovas, valdovo dvaras; Trakų vaivada; Upytės valsčiaus vietininkas; vietinis Pasvalio teisinis pasaulis (kaimynystė) su aktyviai veikiančiais ir reaguojančiais ieškovais ir atsakovais, jų įvairiomis strategijomis ir taktikomis, su konfliktais, įtampomis, kompromisais). Tokiu būdu atsiveria galimybė „nuleisti ant žemės“ *l'histoire au ras de sol*⁹ valdovo teisingumo vykdymo teisinius institutus, atskleisti visą tą sudėtingą detalią kasdienybės įvairių jėgų „mikrofiziką“, nes klastotės tapimas realybe (sėkmė), o tai svarbiausia, buvo iš anksto nenuspėjamas, sudėtingas ir prieštaringas procesas, lydimas mažų laimėjimų ir pralaimėjimų, kompromisų, naujų puolimų ir atsitraukimų.

Būtų naudinga remtis Michelio Foucault valdžios (galios) mikrofizikos (mikropolitikos) samprata, kuria jis norėjo išlaisvinti valdžios suvokimą iš „juridinio“ apvalkalo, paklusnumo schemas, kur monarcho ir valdinio, įstatymų valdžios ir paklusnaus subjekto santykiuose valdžią turi tik viena šalis (monarchas; įstatymas) ir ji „išspinduliuojama“ viena kryptimi iš centro. M. Foucault valdžia persmelkia visus veikėjus („kapiliarinis“ valdžios pobūdis)¹⁰, ir didelius, ir mažus, ir galingus, ir silpnus. Dėl to valdžia tada tampa nevienakryptė (valdovas→valdinys), nes kiekvienas turi valdžios (jėgos) mažiau ar daugiau pakoreguoti, paprieštarauti, pasipriešinti, pasisavinti, žinoma, ar akylai paklusti. Šie abipusiai valdžios ryšiai dabartinėje istoriografijoje su nuoroda į M. Foucault įvardijami kaip „įgalinančios sąveikos“, *empowering interaction*, manoma, kad centrinės valdžios požiūrį reikia papildyti valdžios vykdytojų ir valdinių požiūriu „iš apačios“. Pavaldinys yra valdžios (vykdymo) lauke, o ne jo išorėje¹¹.

⁹Tai populiarus prancūzų istoriografijoje mikroistorijos metodo apibūdinimas, primena „istorijos tyrimą iš apačios“, *history from below*, bet prancūziška išraiška neturi krypties reikšmės, verčiant pažodžiui, būtų kaip „istorija prie žemės / ant žemės / palei žemę“, „žemiška istorija“, žr.: J. Revel, „L'histoire au ras du sol“, G. Levy, *Le pouvoir au village. Histoire d'un exorciste dans le Piémont du XVIIe siècle*, Paris, 1989, p. I–XXXIII.

¹⁰M. Foucault, „Valia žinoti“, *Seksualumo istorija*, Vilnius, 1999, p. 72–75. Apie M. Foucault mikrofizikos sampratos pritaikymą tirti Senosio Europos, Naujųjų laikų valstybės institucijų ir teisės funkcionalumą žr. A. M. Hespanha, „Une nouvelle histoire du droit ?“, *Storia sociale e dimensionegiuridica. Strumenti d'indagine e ipotesi di lavoro. Atti dell'Incontro internazionale di studi*, ed. P. Grossi, Firenze, 1986, p. 315–340; A. M. Hespanha, „Legal History and Legal Education“, *Rechtsgeschichte: Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für Europäische Rechtsgeschichte*, 4, 2004, p. 41–56, internetinė prieiga: http://data.rg.mpg.de/rechtsgeschichte/rg04_debate_Hespanha.pdf [žiūrėta 2021 04 23].

¹¹Su „žvilgsniu iš apačios“ į valstybės funkcionavimo pagrindus galima susipažinti specialiai tam skirtame straipsnių rinkinyje bei gerame jo įvade, žr. A. Holenstein, „Empowering Interactions: Looking at State building from Below“, *Empowering Interactions. Political Cultures and the Emergence of the State in Europe, 1300–1900*, eds. W. Blockmans, A. Holenstein and I. Mathieu, Farnham, 2009, p. 1–31.

Žvelgiant iš valdinio pozicijos, ir valdovą, ir vaivadą ar kitą valdžios pareigūną jis galėjo taip pat naudoti kaip savo valdžios resursą – valdovą ar vaivadą „išnaudoti / panaudoti“ tam tikriems jam svarbiems klausimams išspręsti. Ir gali būti, kad jie nebus patys svarbiausi resursai šalia kitų turimų – fizinių, protinių, finansinių, giminių ar draugų tinklo, pažinčių rato. Ši pilna prieštaravimų ir kolizijų kupina valdžios vykdymo kasdienybė dažniausiai nebūna atspindėta oficialiuose valdovo kanceliarijos išduodamuose dokumentuose. Be to, ši kasdienybė neretai istorikų vertinama dar ir neigiamai, nes atsiskleidžia įvairaus masto valdovo (valstybės) išteklių „privatizacijos“. Ir todėl istorikui tenka remtis radikaliais filosofais, nepriklausančiais istorikų cechui, kad galėtų užčiuopti šių valdžios išteklių „privatizacijų“ pozityvius aspektus. Vadinamosios „korupcijos“ teigiamų aspektų valdžios funkcionavimui istorikai negali net apmąstyti – jie tam neturi net mąstymo instrumentų. Juk istoriniai veikėjai vadovaujasi praktikos sėkmės, šanso laimėti kriterijais, o istorikas kažkodėl tai visur linkęs taikyti tiesos (teisinės ar objektyvios) vėzdą.

Aišku, reikia turėti omenyje, kad šis atvejis atspindi unikalią istoriją, būtent apie Pasvalio bažnyčios kleboną Erazmą, jo galimą klastotę ir Pasvalio klebonų tolesnę kovą dėl menamai 1499 m. keturių konkrečių valdovo dovanotų žemių Pasvalio bažnyčiai. Istoriografijoje šiuo klausimu buvo greitai prabėgta keliomis pastabomis apie tų žemių gražinimą Pasvalio bažnyčiai, ir visai pateisinama – ne tas tyrimo objektas¹². Pretenzijos į keturias žemes iškilo į viešumą 1533 m., tačiau teisinę kovą pabaigė kitas klebonas – Valerijonas Protasevičius Suškovskis (nuo 1533 m., †1579 m.), būsimasis Vilniaus vyskupas (1556–1579), perėmęs Pasvalio parapiją 1546 m. ir laikęs ją iki pat mirties 1579 m.¹³ Galutinę pergalę žymėjo 1549 m. Lenkijos karaliaus ir Ldk Žygimanto Augusto išduota patvirtinimo privilegija Pasvalio bažnyčiai praėjus po šio klebono pirmtako mirties trejiems metams.

Taigi tai išsamus vieno konkretaus atvejo aprašymas, tad galimi apibendrinimai ir išvados yra natūraliai riboti. Todėl svarbu pirminį istorinio proceso aprašymą korektiškai išskaidyti į atskirus analitinius vienetus, veikėjus, teisines normas, strategijas, kitas svarbias palankias ir nepalankias aplinkybes. Tie elementai praverstų tolesniems platesniems empiriniams tyrimams. Taip pat svarbu išryškinti bendresnius tyrimo metu išryškėjusius LDK teisingumo vykdymo kasdienės „gramatikos“ struktūrinius momentus. Vėlesniuose kitų atvejų tyrimuose galima bus atsakyti į klausimą, koks

¹² A. Miškinis, „Pasvalio istorinės urbanistinės raidos (iki 1940 m.) bruožai“, *Užaugau Pasvaly*, sud. A. Apynis, B. Grigelionis, G. Jusaitienė, J. Pribušauskaitė, Vilnius, 1997, p. 22–23; A. Baliulis, „Iš Pasvalio istorijos“, *Žiemgala (Žiemgalos krašto praeitis*, t. 2), Kaunas, 1999, p. 45–46.

¹³ *LKD*, p. 415–417, nr. 2526.

šansas, kad aprašytos ir analitiškai išskirtos šio atvejo įvairios institucinės ir teisinės kovos aplinkybės ir strategijos, būdai galėjo pasikartoti analizuojamu laikotarpiu kitoje vietoje.

Nepalankios aplinkybės

Mūsų pasirinkta tyrimo pradžios data 1530 m. nėra susijusi su pagrindine straipsnio tema – keturių tuščių žemių pripažinimo Pasvalio bažnyčios nuosavybe. Tačiau ji yra susijusi su „nepalankių aplinkybių“ sąvokos suformulavimu. Šis epizodas būtinas norint suprasti vietinio viešpaties, šiuo atveju Trakų vaivados, nemažą vaidmenį atveriant galimybes tokiai veiklai.

1530 m. liepos mėnesį valdovas išdavė Erazmui įsakymą, adresuotą Trakų vaivadai kunigaikščiui Konstantinui Ivanovičiui Ostrogiškiui, kuriame jis, atsižvelgęs į Erazmo skundus, liepė vaivadai susipažinti su Pasvalio bažnyčios fundacijos raštu turiniu ir įsakyti savo Upytės vietininkui nelaužyti to, kas suteikta, bei ginti, jei kas bandytų daryti skriaudas, padaryti taip, „kad daugiau nesiskųstų“¹⁴. Čia būtina pabrėžti, kad Upytės valsčių administravo Trakų vaivados per savo vietininkus iki 1542 m., kai jo valdymą perėmė pats valdovas, „kaip kad būdavo Kazimiero laikais“¹⁵. Nėra pagrindo manyti, kad iki nurodyto laiko valdovas taip pat tiesiogiai valdė valsčių per savo paskiriamus valdytojus¹⁶. Erazmas skundėsi valdovui, kad kunigaikščio Konstantino Ostrogiškio vietininkas ir „aplinkiniai kaimynai“, *обапольные суседы*, grobia bažnyčios žemes ir žmones bei daro nuostolius miesteliui ir karčemoms, taip pat kitiems fundacijos privilegijomis garantuotiems dalykams¹⁷.

Turbūt visai neatsitiktinai Erazmas pirmiau išsirūpino ankstyvųjų Ldk Aleksandro Jogailaičio 1497 m. ir Vilniaus vyskupo 1498 m. Pasvalio bažnyčios fundacinių privilegijų patvirtinimą 1530 m. liepos 4 d.¹⁸, o jau po to „ieškojo teisybės“ pas valdovą (anksčiau minėtas įsakymas išduotas liepos 23 d.). Galimą teisinių pretenzijų mastą

¹⁴ LMAVB RS, f. 264, b. 432, l. 1 (Krokuva, 1530 m. liepos 23 d.; originalas).

¹⁵ *Województwo trockie XIV–XVIII wiek* [toliau – *Województwo trockie XIV–XVIII wiek*], pod red. A. Rachuby, (*Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 2), Warszawa, 2009, p. 523–524.

¹⁶ R. Ragauskienė, „Panevėžys XVI–XVIII a.“, *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 metų*, sud. A. Kasparavičius, K. Gudas, Panevėžys, 2003, p. 45.

¹⁷ LMAVB RS, f. 264, b. 432, l. 1 (Krokuva, 1530 m. liepos 23 d.; originalas).

¹⁸ Žygimanto Senojo transumpto 1530 m. liepos 4 d. originalas neišliko, tik nuorašai: 1) LMAVB RS, f. 43, b. 203, p. 55–61; 2) Российский Государственный Архив Древних Актов [toliau – РГАДА], f. 389, ap. 1, d. 1–2 [toliau – LM; naudotasi LVIA saugomais mikrofilmais], kn. 115, l. 165–169.

atskleidžia privilegijų turinys. Ldk Aleksandras Jogailaitis 1497 m. kunigo Jono Groto, pirmojo Pasvalio klebono, prašymu įsteigė ir aprūpino pajamomis jo pradėtą statyti bažnyčią Pasvalyje¹⁹. Ldk Aleksandro Jogailaičio fundacinėje privilegijoje aiškiai aprašyta miestelio ir bažnyčios žemių teritorija, nurodyti tokie orientyrai: Maliupiškiai, *Malwypyssek*, *Vazgirdaičiai*, *Vasgierdowiczy*, Svalios upė ir Upytės bajorų Jogėlaičių, *Jagellowityzy*, žemės. Vietovę Maliupiškius ar dažniau vartotą Maliupių vardą dabar primena išlikęs Maliupės, *Malupa*²⁰, upeliukas, įtekantis į Lėvens upę, ir prie jo esantis Maliupių kaimas (Pasvalio r.)²¹. Tik ribų su bajorų Jogėlaičių žemėmis atveju žinomos aiškesnės ribonės ir kartu miestelio apgyvendinimo krypties apribojimas. Pradžioje neapsieita be stiprių konfliktų su kaimynais dėl ribų²², bet vėliau minėti bajorai naujam Pasvalio klebonui Erazmui 1524 m. dovanojo kairįjį Svalios upės krantą bei teisę įsirengti užtvanką malūnui²³. Dar 1717 m. Svalios upės žiotys ir einant upe aukštyn žymėjo vakarines miestelio ribas²⁴. Vazgirdaičius galima nurodyti tik apytiksliai. Upytės inventoriuje 1556 m. minimas valdovui priklausantis Vaizgirdų

¹⁹ Vilniuje 1497 m. gruodžio 6 d. išduotos Ldk Aleksandro Jogailaičio privilegijos originalas neišliko. Ji žinoma iš 1498 m. birželio 8 d. Vilniuje išduoto Vilniaus vyskupo Alberto patvirtinimo (transumpto) steigiant Pasvalio parapiją. Privilegija saugoma, žr. LMAVB RS f. 6, b. 72 (registruota: *Pergamentų katalogas*, sud. R. Jastas, Vilnius, 1980, p. 56, nr. 118). Publikuota: 1) *Kodeks dyplomatyczny katedry diecezji wileńskiej* [toliau – *KDKDV*], wyd. J. Fijałek i Wł. Semkowicz, Kraków, 1932–1948, nr. 449, p. 523–525 (Vilnius, 1497 m. gruodžio 6 d.); ten pat, nr. 455, p. 532–534 (Vilnius, 1498 m. birželio 8 d.); 2) P. Pakarklis, *Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV–XIX a.)*, Vilnius, 1956, p. 245–247 (priedas nr. 13: vertimas į lietuvių kalbą pagal publikaciją nr. 1); 3) D. Antanavičius, „Pasvalio miestelio ir bažnyčios steigimo 1497–1499 m. privilegijos“, *Pasvalio krašto istorija XV–XVIII a.*, Kaunas, 2009, p. 13–21, nr. 1 (1497 m. gruodžio 6 d. Vilnius) (pagal publikaciją nr. 1; su vertimu į lietuvių kalbą); ten pat, nr. 2 (1498 m. birželio 8 d., Vilnius), p. 22–27 (pagal publikaciją nr. 1; su vertimu į lietuvių kalbą).

²⁰ 1784 m. Pasvalio parapijos aprašymas, žr. LVIA, SA 19253, l. 133–144v. Publ. žr. *Pasvalys Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės laikų dokumentuose*, I dalis: *Dokumentų tekstai 1301–1795* [toliau – *PDLKD*], tekstus spaudai parengė A. Krinčius [Kaminskas], Krinčinas, 2010 (savilaida), p. 39.

²¹ Maliupių kaimas nuo Svalios žiočių palei Lėvenį į rytus nutolęs daugiau nei 2,3 km, įsiterpęs tarp Lėvens ir Pyvesos upės (dešiniojo Mūšos intako). Dėl Maliupių kaimo kaip orientyro reikėtų žinoti, kad jis yra susijęs su Maliupio užusieniu – jis buvo už pagrindinių Pasvalio miestelėnų žemių valakų. 1620 m. Pasvalio inventorius, *PDLKD*, p. 151.

²² Teisiniai ginčai: 1) Vilnius, 1500 m. gegužės 10 d. Aleksandro Jogailaičio įsakymas savo bajorams Mikalojui ir Motiejui Jogėlavičiams bei Jonui Stanislovovičiui, žr. LMAVB RS, f. 43, b. 14732, l. 1; 2) Vilnius, 1501 m. balandžio 29 d. Aleksandras Jogailaitis paveda bajorui Venclovui Jonaičiui sutvarkyti užgrobtų žemių reikalus ir ginti Pasvalio bažnyčios žemes, ten pat, f. 43, b. 14732, l. 2; 3) Vilnius, [1501–1507] m. balandžio 16 d. Vilniaus vyskupo (1492–1507) Alberto Taboro įsakymas bajorams Jogėlavičiams ir Jonui Stanislovaičiui, žr. VUB RS, f. 77, b. 53, l. 1; K. Jablonskio nuorašas 1502 m. balandžio 16 d. data saugomas, žr. LMAVB RS, f. 256, b. 3041. Publ. žr. A. Krinčius, „XVI a. pradžios Pasvalio kasdienybės fragmentai“, *Štairietiški atsivėrimai*, nr. 2 (33), 2012, p. 38 (be tikslios archyvinės signatūros; dokumento faksimilė, žr. ten pat, p. 40); vertimas į lietuvių kalbą, ten pat, p. 39.

²³ LNM IS, R–25764, l. 1–2 (Pasvalys, 1524 m. gruodžio 24 d.).

²⁴ 1717 m. Pasvalio inventorius, LVIA, f. 525, ap. 8, b. 838. Publ. žr. *PDLKD*, p. 273.

kaimas, *Войзгирды*. Čia gyvenusių valstiečių asmenvardžiai nerodo jokios sąsajos su kaimo pavadinimu, todėl galima drąsiai teigti, kad išsaugotas senas pavadinimas. Gana įprastas tais laikais atvejis, kai kaimo pavadinimams įtaką darydavo naujakurių asmenvardžiai. Tačiau šio kaimo vietą identifikuoti keblu, nes valakų ribų aprašyme yra vienintelis tiksliai identifikuojamo vietovardžio Poviešvienių miškas, *Повешвени*. Valdovo Paviešvienių kaimas (1556)²⁵ buvo vėliau atiduotas garsiajam kunigaikščiui Andrejui Kurbskiui ir tapo „Petriškiais prie Krinčino“²⁶ (dabar – Petriškių kaimas, Pasvalio r.). Vaizgirdų kaimas ribojosi su Petriškių mišku ir Pasvalio klebono žemėmis „šonu“, taigi buvo tame pačiame dešiniajame Pyvesos krante. Laura Prasevičiūtė jį lokalizavo plačiai „prie Pyvesos upės“²⁷. Išlikusiuose nuo XVI a. pabaigos Pasvalio dvaro inventoriuose galima rasti labiausiai į rytus nutolusius devynis valakus „blogos žemės“ už Pyvesos upės, dešiniajame krante²⁸ (dabar tai kaimas Ragujai, Pasvalio r.). Būta Upytės pavieta ir bajorų Vizgirdaičių, bet jų žemėvalda, atrodo, koncentravosi prie Krekenavos – jie 1484 m. fundavo Krekenavos bažnyčią²⁹. Taigi Ldk Aleksandro Jogailaičio apibrėžtą Pasvalio bažnyčios žemėvaldos erdvę galima įsivaizduoti kaip stačiakampį: rytų pusėje Svalios upė iki dab. Čižiškių kaimo, buvusio Upytės bajorų Paspasvalio dvaro, nuo žiočių, o vakarų pusėje dab. Maliupių ir Ragujų kaimai. Tai miestelio ir bažnyčios teritorija, Lėvens ir Svalios upių dešinieji krantai. Prie minėtos teritorijos valdovas dar atskiru punktu pridėjo „žemę, vardu *Czyetzyewyczka*, esančią anapus Lėvens upės“, t. y. kairiajame Lėvens krante, skirtą dvaro statybai³⁰.

Be to, Ldk Aleksandras Jogailaitis leido kunigui Jonui Grotui ir kitiems būsimiems Pasvalio klebonams toje apibrėžtoje teritorijoje kurdinti miestelyje norinčius apsigyventi bet kurio luomo žmones su ketverių metų senaties terminu:

Jei mūsų pareigūnai per ketverius metus keturių bajorų teisme neiškels bylos dėl tokių žmonių gražinimo ir išdavimo, visam laikui uždraudžiame bylinėtis dėl šių žmonių, ir klebonas bei jo įpėdiniai niekam daugiau neturės jų gražinti ar išduoti.³¹

²⁵ *1556 metų Upytės valsčiaus inventoriūs*, parengė A. Kaminskas, Vilnius, 2011, p. 133–134.

²⁶ Upytės inventoriuje prie Paviešvienių kaimo yra vėlesnis priedas „Poweszwienny teraz Petryszki do Kryniczyna“, žr. *1556 metų Upytės*, p. 133. Taip pat pgl. L. Prasevičiūtė, *Valakų reformos paveldas: tyrimų ir apsaugos problemos*, [daktaro disertacija (istorija, 05H)], Vilnius, 2013, p. 212.

²⁷ L. Prasevičiūtė, *op. cit.*, p. 223.

²⁸ 1589 m. Pasvalio inventoriūs, LMAVB RS, f. 43, b. 14750. Publ. žr. *PDLKD*, p. 62–63.

²⁹ 1484 m. brolių Vizgirdaičių Krekenavos bažnyčios fundacija, žr. *Codex Medicensis seu Samogitiae dioecesis*, pars 1 1416. II. 13 – 1609. IV. 2, col. P. Jatulis, Roma, 1984, p. 121.

³⁰ D. Antanavičius, *op. cit.*, p. 19, 21, nr. 1 (Vilnius, 1497 m. gruodžio 6 d.) (su vertimu į lietuvių kalbą).

³¹ Ten pat, p. 19, nr. 1 (Vilnius, 1497 m. gruodžio 6 d.) (su vertimu į lietuvių kalbą).

Valdovas taip pat leido klebonui steigti kuo daugiau smuklių, kurių pajamos turės eiti vien bažnyčios reikmėms, nustatydamas 3 mylių spinduliu (24 km) draudimą šiai veiklai, o ketvirtadieniais rengti turgus, kurių mokesčiai taip pat atiteks bažnyčios klebonų naudai; atleido miestiečius nuo maitų mokėjimo visoje LDK ir suteikė teisę laisvai prekiauti visuose kituose LDK miestuose, panaikino miestelėnų teisnumą pačiam valdovui bei jo pareigūnams ir suteikė jiems bažnytinį imunitetą, taip pat sutiko, kad tokį imunitetą suteiktų bažnytinė valdžia. Tai padarė Vilniaus vyskupas 1498 m. privilegija nustatydamas Pasvalio parapijos ribas ir pašventindamas bažnyčią³².

Privilegijos turinys tiesiogiai atsako į ankstesnį Erazmo skundą valdovui ir to skundo pagrindu išduotą įsakymą (mandatą). 1529 m. Trakų vaivados kunigaikščio Konstantino Ostrogiškio Upytės vietininkas Dachnas Vasiljevičius³³ buvo uždraudęs valdovo valstiečiams ir bajorams lankytis Pasvalio turguje³⁴. Tad galvojant apie privilegijos vietą, kuri buvo aktualiausia 1530 m. patvirtinimo laiku, tai, matyt, būtų turgaus teisė bei žemėvaldos ribų aprašymas. Šalia nuostolių darymo miesteliui, kur galėtų figūruoti minėtas turgaus teisės suvaržymas, yra aiškios nuorodos į Pasvalio bažnyčios žemės ir žmonių užgrobimus.

Taigi teisei kovai buvo pasiruošta gerai. Čia ir valdovo patvirtinimas, ir jo įsakymas, šiuolaikiškai sakant, „popieriai tvarkoje“. O štai spėtini tolesni veiksmai gerokai skiriasi nuo šių laikų. Ieškovas (kaltintojas), apsiginklavęs dokumentais, turėjo patekti pas Trakų vaivada ir įteikti juos. Lauktina, kad Trakų vaivada sėdėtų administraciniame Trakų vaivadijos centre – Trakų mieste (pilyje). Realiai ieškovas turėjo sekti „keliaujančią Trakų vaivadijos valdžią“ po visą milžinišką LDK teritoriją, perfrazuojant gerai aprašytą *rex ambulans* valstybės valdymo keliaujant fenomeną³⁵. Trakų vaivada kunigaikštis Konstantinas Ostrogiškis buvo dar LDK didysis etmonas (1497–1500, 1507–1530), Braclavo ir Vinicos seniūnas (1518–1530), o jo išpūdingo dydžio žemės valdos koncentravosi Voluinėje, kur buvo jo giminės lizdas Ostrogas³⁶. Turint omenyje milžinišką LDK teritoriją, ieškovui grėsė ilgos varginančios kelionės ir didelės pragyvenimo išlaidos.

³² Ten pat, p. 22–27, nr. 2 (Vilnius, 1498 m. birželio 8 d.) (su vertimu į lietuvių kalbą).

³³ *Województwo trockie XIV–XVIII wiek*, p. 501, nr. 3731.

³⁴ VUB RS, f. 77, b. 26, l. 1 (Vilnius, 1529 m. gegužės 12 d.).

³⁵ A. Gąsiorowski, „Rex Ambulans“, *Quaestiones Medii Aevi*, vol. 1, 1977, p. 139–162.

³⁶ В. Ульяновський, *Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків*, Київ, 2012, p. 155–294.

Galbūt kunigaikštis galėjo palikti Trakuose kokį nors vietininką, bet tas vietininkas kažin ar būtų galėjęs ką padaryti kunigaikščio artimam (ištikimam) tarnybininkui Dachnui Vasiljevičiui, kuris vietininkavo ne tik Upytėje, bet dar ir svarbiausioje Ostrogiškių giminės valdoje Ostroge, *наместник острожский, внитский и козелишский*³⁷. Jis kartu su Voluinės bajorais privalėjo išrengti tris raitelius (1528)³⁸. 1529 m. nusipirko namą Vilniuje³⁹, o po Konstantino Ostrogiškio mirties buvo Lucko pilininku, raktininku ir tiltininku, taip pat Kremeneco seniūnu (1536–1538), o mirė 1541 m.⁴⁰ Primintina, kad tai buvo pakartotinis valdovo įsakymas, išduotas Trakų vaivadais po minėto metais ankstesnio 1529 m. valdovo įsakymo.

Netrukus, 1530 m. rugpjūčio mėnesį, žymusis Trakų vaivada mirė⁴¹. Kartu su juo turėjo „mirti“ ir Erazmo pradėtas reikalas, nes įsakymas buvo skirtas būtent kunigaikščiui Konstantinui Ostrogiškiui ir lietė kaip tik jo tarnybininką Upytės vietininką. Istorikams visada problemiška aiškiai apibrėžti, ar tai buvo ponų tarnybininkai, ar valstybės pareigūnai⁴². Naujas vaivada ateidavo su savo ištikimųjų tarnybininkų personalu, todėl, bent jau Upytės administravime, laukė permainos. Iš Erazmo teisinių pretenzijų liko tik „popierinis“ pėdsakas – valdovo įsakymo popierinis originalas, antspauduotas LDK spaudu ir išlikęs ieškovo archyve⁴³. Išlikusiose iki dabar LDK kanceliarijos knygosose nėra jokios žinutės apie Erazmui išduotus įsakymus, skirtus Trakų vaivadais. Centrinė institucija liko be atminties. Pats ieškovas privalėjo rūpintis, kad toliau būtų vykdomas įsakymas. Arba, tiksliau kalbant, atsiradus naujai Trakų vaivadijos valdžiai, palankiai išsidėsčius politikos ir valdžios „žvaigždynui“ šioje LDK teritorijoje, Erazmas ankstesnes savo skriaudas sėkmingai užmiršo ir ėmėsi visai kitų dalykų.

³⁷ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 22 (1547). Užrašymų knyga 22*, parengė A. Blanutsa, D. Vashchuk, D. Antanavičius, Vilnius, 2010, p. 42, nr. 6. 13 (1529 m. lapkričio 5 d.).

³⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 523 (1528 m.). Viešųjų reikalų knyga 1*, parengė A. Baliulis, A. Dubonis, Vilnius, 2006, p. 134.

³⁹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 22 (1547)*, p. 42, nr. 6.13. (1529 m. lapkričio 5 d.).

⁴⁰ *Urządnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Marian Wolski (*Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. 3, *ziemie ruskie*, zes. 5), Kórnik, 2007, nr. 140, 200, 254, 281.

⁴¹ В. Ульяновский, *op. cit.*, p. 275–277.

⁴² A. Wyczański, „Spojrzenie na administrację polską XVI wieku (postulaty badawcze)“, *Europa orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin*, red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk, Toruń, 1996, p. 85–91.

⁴³ LMAVB RS, f. 264, b. 432, l. 1 (Krokuva, 1530 m. liepos 23 d.; originalas).

Ryškéja pretenzijų į keturias žemes kontūrai: pirmas etapas

Naujasis Trakų vaivada (1531–1538) ir didysis (žemės) maršalas (1522–1538) Jonas Jonaitis Zaberezinskis⁴⁴ buvo palankesnis Erazmui. Jam nereikėjo specialaus valdovo paraginimo nagrinėti jo jurisdikcijai priklausančio Pasvalio klebono skundų. Ir Erazmo amplua jau buvo kiek kitoks – jis nuo 1530 m. rudens buvo valdovo Kauno muitininkas, valdęs ją kaip patikėtinis „teisinga ranka“, *верная рука*⁴⁵, taip pat buvo valdovo sekretorius. Kauno muitinė kontroliavo prekių judėjimą milžiniškoje LDK teritorijos erdvėje. Ji kontroliavo visą vakarinę LDK teritoriją (Žemaitiją), šiaurines LDK sienas su Livonija iki Vilniaus ir Polocko muitinių apygardų, nors jų ribos neaiškios, bet Upytės pavietas aiškiai priklausė Kauno muitinei. Atkreiptinas dėmesys į vakarinę LDK sieną – beveik visa siena su Vokiečių Ordinu iki Drohičino ir Bresto muitinių apygardų. Ypač pabrėžtinas ruožas nuo Kauno iki Drohičino, nes būtent čia Erazmo interesai turėjo susidurti su Jono Zaberezinskio, kuriam Alytus ir Simnas buvo svarbiausios reziduojamos ir plėtojamos valdos; jis buvo šių miestelių ir jų bažnyčių fundatorius⁴⁶.

Iš 1533 m. Trakų vaivados Jono Zaberezinskio įsakymo Trakų, Upytės ir Kozelkiškių vietininkui Janui Semionovičiui, *Ян Семенович, наместник троцкий и впитский и козелкишский*, sužinome, kad Erazmas kreipėsi į Trakų vaivada dėl įvesdinimo į valdovo jam duotas dvi tuščias žemes, Čečevicą ir Viburovščiną, *Тетевщина, Виборовщина*, su pievomis. Rašte rašoma tokia Erazmo „legenda“, kad jis turįs valdovo „duotį“, *дана господарьская*, o į tas žemes dar nesąs įvestas. Trakų vaivada pasiuntė savo tarnybininką Jurgį Dambrovskį, *Дубровский, Juryy / Jurgy Dambrowsky*, kad Pasvalio kleboną įvestų į tas žemes; liepiama Janui Semionovičiui netrukdyti tai jam atlikti. Prie rašto prispaustas signetinis vaivados antspaudas⁴⁷. Taigi, kol kas iškilo pretenzija tik į dvi žemes. Tiksliau sakant, nauja čia tik viena Viburovščina. Čečevicos žemė, esanti už Lėvens upės, jau buvo suteikta pagal cituotą

⁴⁴ A. Urmański, „Jan Janowicz Zabrzeziński, potomek Rymowida“, *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, nr 13 (2015), zes. 3: *Polska – Litwa: stare i nowe problemy / Lietuva – Lenkija: senos ir naujos problemos*, Lublin-Kowno, 2015, p. 51–67.

⁴⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17 (1530–1536). Užrašymų knyga 17*, parengė L. Karalius, D. Antanavičius (tekstai lotynų kalba), Vilnius, 2015, p. 106, nr. 48 (1530 m. spalio 18 d.).

⁴⁶ A. Urmański, „Jan Janowicz Zabrzeziński, potomek Rymowida“, p. 51–67. A. Urmański, *Zaberezinskių giminė XV–XVI a. LDK politinio elito gretose* [daktaro disertacija (Istorija 05 H)], Kaunas, 2017, p. 109–115.

⁴⁷ VUB RS, f. 77, b. 19, l. 1 (Alytus, 1533 m balandžio 22 d.).

1497 m. privilegiją. Čia buvo numatyta statyti dvarą. Iš dokumento visai neaišku, koks konkretus valdovas buvo suteikęs žemes Pasvalio klebonui.

Trikdo tai, kad labai greitai, po dviejų savaitių, surašytas Pasvalyje minėto Trakų vaivados tarnybininko Jurgio Dambrovskio išlikęs įvesdinimo raštas. Tiksliau, du raštai: vienas originalas su nutrupėjusio žalio vaško antspaudo likučiais⁴⁸ ir kitas taisytas, lyg ir juodraštis (?), nors tiksliai pasakyti sunku, nes ir ant jo liko buvusio antspaudo žymių⁴⁹. Kaip pamatysime toliau nurodydami kitų įsakymų vykdymo laiką, per dvi savaites įvykdyti įsakymą – įspūdinga. Tai trumpiausias laikas, per kurį buvo įvykdytas vienas iš šiame straipsnyje minimų įsakymų. Jis gali rodyti ne vien tarno uolumą vykdyti savo pono įsakymus, bet ir palankumo ieškovui mastą. Aišku, žinant, kokios tuo metu buvo keliavimo sąlygos, labai priklausomos nuo kintančių oro sąlygų ir kelių būklės, vėlavimą vykdyti įsakymą sunku būtų vienareikšmiai sieti su vykdytojo neigiamomis nuostatomis. Jas rodo tik demonstratyvus įsakymų nevykdymas ir jų ignoravimas, matomas iš pakartotinai duodamų įsakymų⁵⁰.

Jurgis Dambrovskis savo raštu skelbė, kad vykdydamas savo pono įsakymą ir pagal pastarojo duotą jam mandatą (pirma minėtą) „įvedė“, *dal wuyazanie*, Pasvalio kleboną į keturias – *sic* neaišku, kokio valdovo Pasvalio bažnyčiai duotas, – tuščias Čečevicos, Radminovščinos, Sterkovščinos ir Viburovščinos žemes su visais jų priklausiniais (pievomis ir t. t.). Taip parašyta tvarkingame originale⁵¹. Netvarkingame, taisytame tarnybininko rašte buvo iš pradžių įrašytos dvi žemės, minimos Trakų vaivados mandate (Čečevicos ir Viburovščinos), o vėliau kita ranka tekste išbraukta *dwyę* ir viršuje įrašyta *stery*, o teksto paraštėje įrašytos dar dvi žemės *Sterkuyska y Radiminiyska* naudojant kryželio ženklą, kuris rodė, kur reiktų tiksliai įterpti tas dvi žemes pačiame tekste⁵². Rašte įrašyta, kad įvesdinimui neprieštaravo ir leido Upytės vietininkas Janas Semionovičius, o pagal koroboracinę formulę antspaudą turėjo prispausti Jurgis Dambrovskis. Abu raštų tekstai, jei turėtumėme omenyje ir antrojo pataisymus, identiški.

Kol kas viena aišku, kad teisiniai reikalai su Trakų vaivada Jonu Zaberezenskiu ir jo abiem tarnybininkais Erazmui ėjosi kaip per sviestą, be jokių kliaučių. Dėl juodraščio (?) taisymų ir santykio su tvarkingu originalu hipotezių galima prikurti

⁴⁸ LVIA, f. 525, ap. 8, b. 370, l. 9–10 (Pasvalys, 1533 m. gegužės 5 d.).

⁴⁹ VUB RS, f. 77, b. 25, l. 1 (Pasvalys, 1533 m. gegužės 5 d.).

⁵⁰ Aliksandras Hruša trumpai apibūdino galimybę matuoti interesantų laiką, sugaištamą valdovo raštui iš LDK kanceliarijos gauti, bet, jo nuomone, „tai labai santykinis dalykas“, žr. А. И. Груша, *Документальная письменность Великого Княжества Литовского. Конец XIV – первая треть XVI в.*, Минск, 2015, p. 238.

⁵¹ LVIA, f. 525, ap. 8, b. 370, l. 9–10 (Pasvalys, 1533 m. gegužės 5 d.).

⁵² VUB RS, f. 77, b. 25, l. 1 (Pasvalys, 1533 m. gegužės 5 d.).

daug. Galima tiksliai pasakyti, kad Trakų vaivados įsakymo popierius buvo su *Karūnos* vandenženkliau⁵³, o Jurgio Dambrovskio išduotas tvarkingas originalas – su *Lelijos* vandenženkliau⁵⁴. Nėra duomenų, leidžiančių suabejoti Trakų vaivados antspaudooto mandato autentiškumu. Tačiau svarbiausi yra dokumentų dorsaliniai įrašai. Tiek Trakų vaivados mandatas su nurodytomis dviem žemėmis, tiek taisytas Jurgio Dambrovskio raštas su pirmine informacija apie dvi žemes turėjo įdomias, nieko gero šiems dokumentams perspektyvoje nežadančias, galimas daiktas, to paties laiko lotyniškas dorsalines žymas su pažymėta būtinybe pakeisti („reformuoti“) jų turinį: *Iste l(itte)re debent reformari*⁵⁵ ir *Iste l(itte)re d(e)b(en)t reforma(ri)*⁵⁶. Reikia pasakyti, kad Trakų vaivados mandatas dėl dviejų žemių, nors ir turėjo tokią pačią žymą, bet niekaip nėra taisytas. „Teisingas“ J. Dambrovskio išduotas originalas dėl keturių žemių turėjo to paties laiko lotynišką įrašą su neperskaitoma pradžia, bet su aiškia nuoroda į keturias Pasvalio bažnyčiai turėjusias priklausyti žemes [...] *in quator terras Posvolensi*⁵⁷. Visi šie dokumentai buvo sėkmingai „užmiršti“ Pasvalio klebonijos archyve ir daugiau neiškilo į viešumą, nenaudoti teisinėje kovoje. Užtat, matyt, liko svarbiausias Erazmui dalykas – jis buvo įvestas į valdovui priklausiusias žemes. Ir kaip netrukus paaiškės, su ten buvusiais valdovo valstiečiais. Todėl archyvo savininkas ir rašto žmogus Erazmas turėjo jausti kitokio raštiško pagrindimo poreikį.

Gaila, kad nieko tikslaus neįmanoma pasakyti apie tokius paslaugius Erazmui Jono Zaberezinskio tarnybininkus, kuriuos galima įtarti dalyvavus šamoksle ir padidinus žemių skaičių nuo dviejų iki keturių. Janas Semionovičius, kitur *Ян Сенькович*⁵⁸, buvo Trakų, Upytės ir Kozelkiškių vietininkas⁵⁹. Anksčiau, 1531 m., jis buvo Trakų vaivados Jono Zaberezinskio Upytės, Alytaus ir Kozelkiškių pareigūnas, *врядник*⁶⁰. Ne Kazliškio⁶¹ vietininkas, nes tai turėtų būti Kozelkiškių, *Kozyelkysky*, dvaras (dab. Kozelkiškiai, Trakų r.). Šio dvaro priklausymą Trakų vaivada paliudija 1542 m. Trakų vaivados pareigybės suteikimo raštas Alberto Goštauto sūnui Sta-

⁵³ VUB RS, f. 77, b. 19, l. 1 (Alytus, 1533 m. balandžio 22 d.).

⁵⁴ LVIA, f. 525, ap. 8, b. 370, l. 9–10 (Pasvalys, 1533 m. gegužės 5 d.).

⁵⁵ VUB RS, f. 77, b. 19, l. 1v. (Alytus, 1533 m. balandžio 22 d.).

⁵⁶ VUB RS, f. 77, b. 25, l. 1v. (Pasvalys, 1533 m. gegužės 5 d.).

⁵⁷ LVIA, f. 525, ap. 8, b. 370, l. 10v. (Pasvalys, 1533 m. gegužės 5 d.).

⁵⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17 (1530–1536)*, p. 418–419, nr. 440 (1534 m. kovo 20 d.). Žr. Trakų vaivados Jono Jonaičio Zaberezinskio pareigūnų sąrašą: A. Urmański, *Zaberezinskių giminė XV–XVI a.*, p. 190 (Jonas Semenavičius [Senkevičius]).

⁵⁹ *Województwo trockie XIV–XVIII wiek*, p. 501, nr. 3731.

⁶⁰ LMAVB RS, f. 256, b. 3017, l. 1 (Deksnionys, 1531 m. liepos 10 d.; K. Jablonskio nuorašas).

⁶¹ A. Urmański, *Zaberezinskių giminė XV–XVI a.*, p. 100. Istorikas naudojosi K. Jablonskio padarytu dokumento nuorašu, žr. LMAVB RS, f. 256, b. 3043.

nislovui Goštautui⁶². Lyginant su kitu anksčiau minėtu Dachno Vasiljevičiaus, kuris tituluotas Ostrogo, Upytės ir Kozelkiškių vietininku, atveju, galima konstatuoti faktą, kad tam tikru laiku funkcionavo Upytės ir Kozelkiškių vietininko pareigybės. Kažkoks bajoras Janas Semionovičius 1528 m. surašyme privalėjo išsiųsti vieną raitelį kartu su Viduklės bajorais⁶³. Tiksliau identifikuoti trūksta duomenų.

Antro žemesnio rango tarnybininko Jurgio Dambrovskio atveju galima nebent paminėti galimą sąsają su antru Pasvalio klebono paskirtu vietininku dvare. Gaila, jis labai kukliai pasižymėjo Pasvalio dokumentuose, ir to nepakanka įrodyti, kad tai tas pats asmuo. Dviejuose 1531 m. dokumentų liudininkų sąrašuose minimas Jurius Dombrovskis, *Georgius Dąbrowski*⁶⁴, palyginti su Trakų vaivados tarnybininko užrašymo forma *Juryy / Jurgy Dambrowsky*. Matant prieš akis, kaip Jurgis Dambrovskis greitai įvykdė Trakų vaivados įsakymą bei išduoto Erazmui rašto taisymus ir galutinį variantą su keturiomis žemėmis, gali būti, kad tai tas pats asmuo.

Detektyvo amato pradžiamokslis čia praverstų. Mažiau tikėtina Trakų vaivados įsakymo pakoregavimo versija, kad per neapsižiūrėjimą jame buvo klaidingai įrašytos tik dvi žemės vietoje keturių. Vėliau vietoje, Pasvalyje, buvo bandyta ištaisyti klaidą. Bet aptartų dokumentų, vieno jų tekstas yra sveikas, netaisytas ir su minėtomis keturiomis žemėmis, vėliau niekur nenaudota.

Aleksandro Jogailaičio 1499 m. privilegija (antras etapas)

1537 m. į dienos šviesą ištrauktas naujas teisinis ginklas. 1533 m. nežinomas žemes Pasvalio bažnyčiai suteikęs valdovas įgijo vardą – Ldk Aleksandras Jogailaitis, paaiškėja ir metai – 1499 m., atsiranda ir visa iš pirmo žvilgsnio tvarkinga popierinė suteiktis su visomis jau minėtomis keturiomis tuščiomis Čėčio (Čečevicos), Radmino (Radminovščinos), Sterkaus (Sterkovščinos) ir Viburio (Viburovščinos) žemėmis⁶⁵.

⁶² *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 28 (1522–1552). Кніга запісаў 28 (Копія канца XVI ст.)*, да друку падрыхт. В. Мянжынскі, У. Свяжынскі, Менск, 2000, p. 143, nr. 98 (1542 m. gegužės mėnuo).

⁶³ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 523 (1528 m.)*, p. 151.

⁶⁴ LMAVB RS, f. 1, b. 537 (Pasvalys, 1531 m. sausio 25 d.); ten pat, f. 266, b. 348 (Pasvalys, 1531 m. sausio 27 d.).

⁶⁵ A. Baliulis, „Apie keletą Lietuvos didžiųjų kunigaikščių privilegijų Pasvaliui“, *Pasvalio krašto istorija XV–XVIII a.*, Kaunas, 2009, p. 11–12; D. Antanavičius, *op. cit.*, p. 26–27, nr. 3 (su vertimu į lietuvių kalbą).

Kad ir kaip atrodytų keistai, turint omenyje, jog Pasvalio klebonijos archyvas yra gerai išlikęs, pačios suteikties originalas neišliko, o štai patvirtinimų ir nuorašų gausa mažai kas galėtų lygintis.

Pirmas ir svarbiausias yra 1537 m. vasario mėn. Lenkijos karaliaus ir Ldk Žygimanto Senojo išduotas Erazmui rusėniškas pergamentinis patvirtinimas su įrašytu 1499 m. Ldk Aleksandro Jogailaičio rusėniškos suteikties tekstu. Patvirtinimas adresuotas jau minėtam Trakų vaivada Jonui Zaberezinskiui ir kitiems būsimiems vaivadoms. Erazmas „žemai lenkėsi“ valdovui ir išdėstė štai tokią legendą: jo pirmtakui Pasvalio klebonui Jonui Grotui Ldk Aleksandras Jogailaitis davęs keturias tuščias žemes Trakų vaivadijoje, „kurias jis ir dabar laiko Pasvalio bažnyčiai“. Erazmas rodė valdovui suteiktį bei prašė valdovą ją patvirtinti. Valdovas, „apžiūrėjęs“ suteiktį, liepė įrašyti į patvirtinimą⁶⁶. Vienintelis šis dokumentas kelis sykius buvo nukopijuotas į LDK kanceliarijos knygas – Lietuvos Metriką. Vieną sykį išduodant gavėjui į to paties laiko „einamųjų reikalų knygą“⁶⁷, o kitą sykį šiuo dokumentu susidomėjo Lenkijos karalienės ir Ldk Bonos Sforcos patikėtiniai ir jis buvo nurašytas į vieną jos kanceliarijos nuorašų knygą⁶⁸.

Lenkijos karalienės ir Ldk Bonos Sforcos patikėtinių domėjimasi bei Lenkijos karaliaus ir Ldk Žygimanto Senojo patvirtinimo aplinkybes gerai paaiškina du vėlesni Trakų vaivados Jono Zaberezinskio išduoti panašaus turinio tos pačios datos dokumentai. Vienas Trakų vaivados sprendimo raštas (pareiškimas) dėl keturių žė-

⁶⁶ LMAVB RS, f. 1, b. 543 (Krokuva, 1537 m. vasario 22 d.) Registruota: žr. *Pergamentų katalogas*, p. 165, nr. 413. Nuorašai: 1) VUB RS, f. 77, b. 20, l. 1 (parašas rašytas ta pačia ranka, kaip ir tekstas; XVI a. kopija); 2) LMAVB RS, f. 21, b. 1373, l. 1 (XVI a. kopija); 3) LMAVB RS, f. 21, b. 1372, l. 1–2 (XVI a. kopija); 4) РГАДА, LM kn. 21, l. 95–95v (XVI a. pabaigos kopija); 5) РГАДА, LM kn. 25, l. 257v–258v (XVI a. pabaigos kopija); 6) LMAVB RS, f. 6, b. 263, pusl. 65; 7) LVIA, f. 525, ap. 8, b. 370, l. 11–12 (XVII a. kopija lenkišku raidynu); 8) LMAVB RS, f. 256, b. 3038 (K. Jablonskio nuorašas XX a.). Publikacijos: 1) *Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки*, т. 5, Вильна, 1906, p. 22, nr. 26 (iš originalo); 2) *KDKDV*, nr. 461, p. 539 (tik Ldk Aleksandro privilegija, Vilnius, 1499 m. kovo 27 d.; iš originalo); 3) *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25*, parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis, Vilnius, 1998, p. 282, nr. 229 (pagal nuor. nr. 5); 4) D. Antanavičius, *op. cit.*, nr. 3, p. 26–27 (pagal publikaciją nr. 3; tik Ldk Aleksandro privilegija, Vilnius, 1499 m. kovo 27 d.; šalia vertimas į lietuvių kalbą); 5) „1537 metų Žygimanto Senojo raštas Pasvalio klebonui dėl 1499 metais Aleksandro jam duotų žemių“, tekstą iš senosios kanceliarinės gudų kalbos vertė ir spaudai parengė – žr. A. Krinčius, „XVI a. pradžios Pasvalio“, p. 22–23 (pagal MAB RS F. 21, l. 1373, l. 1; išspausdinta dokumento faksimilė yra visai kito dokumento, Alytus, 1537 m. gegužės 30 d.); 6) *PDLKD*, p. 19, 490–491 (pagal MAB RS F. 21, b. 1371, l. 1 (nuorašas to paties laiko)); 7) *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 21 (1536–1537). Užrašymų knyga 21*, parengė A. Dubonis, Vilnius, 2019, p. 77, nr. 63 (pagal nuorašą nr. 4).

⁶⁷ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 21 (1536–1537)*, p. 77, nr. 63. 1642 m. rugpjūčio 5 d. dar kartą transumuotas pergamentinis originalas, žr. LM kn. 115, l. 169v–170v.

⁶⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546)*, p. 281–282, nr. 229.

mių nuosavybės teisių Pasvalio klebonijai pripažinimo⁶⁹ pateko taip pat į Lenkijos karalienės ir Ldk Bonos Sforcos kanceliarijos nuorašų knygas⁷⁰, o kitas tos pačios datos ir to paties turinio mandatas buvo adresuotas valdovo dvarioniui Motiejui Kacevičiui, *Mameu Kaцeвичу*⁷¹. Po valdovo pareiškimo ir Trakų vaivados sprendimo praėjo trys mėnesiai.

Trakų vaivados sprendimo raštas pradedamas įdomia Erazmo išdėstyta legenda apie keturių žemių priklausymą Pasvalio klebonijai. Pasirodo, kad Čėčiaus, Radmino, Sterkaus ir Viburio žemes su žmonėmis pirmajam Pasvalio klebonui Jonui Grotui⁷² suteikė Ldk Aleksandras Jogailaitis, ir šias žemes su žmonėmis „ramiai“ valdė po to buvę Pasvalio klebonai, Jonas Filipavičius, *Johannis Philipowicz de Vilna* (1522–1524)⁷³, ir dabartinis klebonas Erazmas. Ir tik neseniai – kaip rašoma rašte – tie žmonės „atsimetė“, *откинулися*, nuo Pasvalio klebonijos ir „pasidavė“, *поддалися*, valdovo Trakų piliai teigdami, kad „pirmųjų klebonų laikais“ buvo prijungti prie Pasvalio klebonijos ir valdyti „be valdovo duoties“. Trakų vaivada, atsižvelgęs į žmonių pateiktą legendą, norėjo tiksliau išsiaiškinti aplinkybes ir liepė juos laikinai priskirti prie Trakų pilies jurisdikcijos laukiant valdovo pamokymo ir įsakymo tuo klausimu.

Legendos terminą pirmiau ir čia vartojome tam, kad atkreiptume dėmesį į ieškovų ir atsakovų teisinių pagrindimų ir pasakojimų „kaip buvo iš tikrųjų“ nuolatinę kaitą, lyg jie būtų formuluojami kiekvieną sykį *ad hoc* konkrečiam atvejui ir aplinkybėms, ir priklausė nuo to, kokios teisės buvo ginamos ar kokios pretenzijos reiškiamos. Mes juk žinome 1533 m. dokumentus, iš kurių galima pagrįstai spėti, kad Erazmas į tas žemes ir žmones įžengė tik prieš 4 metus, o žmonių

⁶⁹ LVIA, f. 525, ap. 8, b. 370, l. 17–18 (Alytus, 1537 m. gegužės 30 d.; originalas su buvusio prispausto raudono vaško antspaudo likučiais); LMAVB RS, f. 21, b. 1370, l. 1 (to paties laiko kopija); LMAVB RS, f. 256, b. 1731, l. 57–58 (K. Jablonskio nuorašas).

⁷⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546)*, p. 258–259, nr. 203.

⁷¹ LVIA, f. 525, ap. 8, b. 370, l. 16 (to paties laiko kopija).

⁷² LKD sąrašė užfiksuota Pasvalio klebonų seka: Jonas Grotas (1497–1507) (žr., LKD, nr. 759, p. 130), Jonas Filipavičius (1496–†1524), minimas Pasvalio klebonu 1522–1524 m., Erazmas, Eustachijaus sūnus, nuo 1524 m. rudens. Remiantis naujais dokumentais tenka koreguoti seką: Jonas Grotas (1497–1499), Petras (minimas 1500–[1501–1507]), Jonas Filipavičius (minimas 1522–†1524). Apie nežinotą dvasininkų sąrašo sudarytojams Pasvalio kleboną Petrą žr.: 1) LMAVB RS, f. 43, b. 14732, l. 1 (Vilnius, 1500 m. gegužės 10 d.), ten pat, f. 256, b. 3039 (K. Jablonskio nuorašas); 2) ten pat, l. 2 (Vilnius, 1501 m. balandžio 29 d.); ten pat, f. 256, b. 3040 (K. Jablonskio nuorašas); 3) VUB RS, f. 77, b. 53, l. 1 (Vilnius, [1501–1507] m. balandžio 16 d.); LMAVB RS, f. 256, b. 3041 (K. Jablonskio nuorašas su 1502 m. balandžio 16 d. data). Šis dokumentas publikuotas, žr. A. Krinčius, „XVI a. pradžios Pasvalio“, p. 38 (be tikslios signatūros; dokumento faksimilė: ten pat, p. 40); vertimas į lietuvių kalbą, ten pat, p. 39.

⁷³ LKD, p. 86, nr. 421; p. 129–130, nr. 754.

pasakojimas tam visiškai prieštarauja. Istoriko objektyvios tiesos ieškojimas beprasmiškas ne tik dėl pasakojimų painumo, bet ir suvokimo, kad reikia atskirti istoriko žinojimą, paremtą Pasvalio klebonijos archyvo analize bei kitais istorijos šaltiniais, nuo XVI a. pirmosios pusės įvairių teisiniame procese dalyvaujančių amžininkų galimo visiškai skirtingo žinojimo. Jei tam tikri amžininkai tam tikru laiku sakė „tiesą“ ir jiems tai atrodė kaip tiesa, ir, kas svarbiausia, šis žinojimas turėjo faktinį poveikį priimamiems teisiniams sprendimams (buvo pripažįstama esant tiesa), tai istorikui nieko kito nelieka, kaip nemoralizuojant sekti ir registruoti tuos įdomius pasikeitimus.

Iš tolesnio Trakų vaivados dokumento teksto išaiškėja, kad Erazmas atvyko pas Trakų vaivadą ne tuščiomis: vežėsi vasario mėnesį Lenkijos karaliaus ir Ldk Žygimanto Senojo suteiktą patvirtinimą ir, atkreipkime dėmesį, Lenkijos karalienės ir Ldk Bonos Sforcos nurodymus Trakų vaivada peržvelgti Pasvalio klebono turimus raštus bei privilegijas ir išspręsti vadovaujantis teisingumo principais. Kaltinimo Erazmui užėmus valdovo žemes sprendimą prižiūrėjo pati Lenkijos karalienė. Taigi Erazmas išnaudojo visus savo turimus resursus sprendžiant šį reikalą ir „pasinaudojo“ valdovo prielankumu. Šio vėlesnio laiko Trakų vaivados sprendimo rašto kopija taip pat buvo nurašyta į Lenkijos karalienės ir Ldk Bonos Sforcos kanceliarijos nuorašų knygas⁷⁴. Trakų vaivada, turėdamas valdovo ir karalienės nurodymus bei Erazmo atneštus dokumentus, Ldk Aleksandro Jogailaičio privilegiją, matyt, išduotą 1499 m., minėtoms žemėms ir žmonėms bei Lenkijos karaliaus ir Ldk Žygimanto Senojo patvirtinimą, taip pat dar kitus, nedetalizuotus, papildomai apžiūrai pateiktus „daug raštų“, išsprendė žmonių likimą Erazmo naudai. Pripažinta, kad jie savavališkai ir neteisingai „atsimetė“ nuo Pasvalio klebonijos. Šiuo raštu buvo liepta grąžinti žmones Erazmui, o Upytės vietininkui ir kitiems būsimiems vietininkams įsakyta nesibrauti į tas žemes ir žmones⁷⁵.

Kitas panašaus turinio mandatas su ta pačia data buvo adresuotas valdovo dvarioniui Motiejui Kacevičiui, *Матеу Качевич*. Juo buvo pranešta apie Trakų vaivados sprendimą pripažinti tuos žmones ir žemes Erazmui bei liepta palikti juos ramybėje. Rašte minimas ankstesnis vaivados pavedimas dvarioniui „remiantis valdovo raštais išsivesti žmones“, *за листы з(о)с(но)д(а)рьскими выводути*, ir priskirti Trakų piliai buvo atšauktas. Tas dvarionis buvo apsiginklavęs valdovo raštais – vadinasi, žmonių ir žemių grąžinimo valdovui procesas jau buvo įsisukęs visu greičiu. Vėliau

⁷⁴ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546), p. 258–259, nr. 203.

⁷⁵ LVIA, f. 525, ap. 8, b. 370, l. 17–18 (Alytus, 1537 m. gegužės 30 d.).

jį pasiekė šis priešingas nurodymas. Pasvalio archyve išsaugota šio Trakų vaivados mandato dvarioniui to paties laiko kopija⁷⁶.

Dabar nesigilinsime, kiek teisinga Erazmo pateikta legenda apie Čečevicos, Radminovščinos, Sterkovščinos ir Viburovščinos žemių ir juose buvusių žmonių „ramų ir ilgą“ valdymą, jai tinka ta pati interpretacija kaip ir prieš tai aptartai valdovo žmonių legendai. Nebent galime nurodyti akivaizdų neatitikimą pateiktai ir transumuotai 1499 m. Ldk Aleksandro Jogailaičio privilegijai keturioms tuščioms žemėms be žmonių. Apsistosime ties labai svarbia 1499 m. privilegija.

1499 m. privilegija – dievobaimingos klastotės *pia fraus* atvejis?

„Dievobaimingos klastotės“ terminas daugiausia taikytas viduramžiais Europoje paplitusiai praktikai vienuolynuose ar bažnyčiose „sukurti“ rašytinius dokumentus savo faktiškai valdomoms žemėms ir žmonėms, ypač išryškėjusiai, kai rašytinis dokumentas ir rašytinė teisė įsivyravo teisinėse nuosavybės ir valdžios santykių sferose. Atrodo, ši graži motyvacija Erazmui reikalinga, nes transumuota 1537 m. Ldk Aleksandro Jogailaičio privilegija taip pat įtartina. 1533 m. dokumentų atveju turime tiesioginius fizinius įkalčius (taisymus), o čia jau tenka verstis su netiesioginiais duomenimis. Ldk Aleksandro Jogailaičio privilegija išliko tik vėlesniame 1537 m. vasario 22 d. Lenkijos karaliaus ir Ldk Žygimanto Senojo patvirtinime⁷⁷, o pats jos tekstas neatitinka mums žinomų istorinių realių.

Jau buvo pažymėta ne vieną kartą⁷⁸, kad į 1499 m. kovo mėn. suteiktas keturias tuščias žemes Pasvalio kleboną Joną Grotą turėjo įvesti Trakų vaivada, LDK etmonas, Petras Jonaitis Mangirdaitis, kuris mirė po 1497 m. Paskutinį kartą gyvas minėtas 1497 m. gruodžio 6 d.⁷⁹ Kaip velionis minimas 1498 m. sausio mėn.⁸⁰ Be

⁷⁶ LVIA, f. 525, ap. 8, b. 370, l. 16 (Alytus, 1537 m. gegužės 30 d.); žr. ten pat, l. 16v: dorsalinės žymos su nuoroda, kad tai kopija.

⁷⁷ LMAVB RS, f. 1, b. 543 (1537 m. vasario 22 d.; pergamentas).

⁷⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546)*, p. 318; A. Baliulis, „Iš Pasvalio istorijos“, p. 61, nuoroda nr. 12: arba klaidingas indiktas, arba raštininkas suklydo nurodydamas adresatą; K. Pietkiewicz, *Itinerarium króla Aleksandra Jagiellończyka 1492–1506 (Itineraria Jagiellonów, 3)*, Warszawa, 2016, p. 72, nuoroda nr. 184: „Dok. budzi wątpliwości“.

⁷⁹ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506)*, Poznań, 1995, p. 88–90; R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003, p. 261–262; K. Pietkiewicz, *Itinerarium króla*, p. 72, nuoroda nr. 184.

⁸⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5*, parengė A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius (tekstai lotynų kalba), Vilnius, 2012, p. 105, nr. 164 (1498 m. sausio 15 d.).

to, titulaturoje nepaminėtas įprastas to laiko LDK kanceliarijos dokumentams Petro Mangirdaičio žemės maršalo titulas. Vietoje jo įrašytas LDK etmono titulas, kurio nepatvirtina dabar istorikams žinomų oficialių LDK valdovo kanceliarijos dokumentų formuliaras. Šis titulas istoriografijoje laikomas XVI a. Lietuvos metraščių tradicija, žinoma iš Bychoveco kronikos. Joje kariuomenės vadas Petras Mangirdaitis mirties patale rekomendavo valdovui paskirti nauju vadu kunigaikštį Konstantiną Ostrogiškį. Historiografijoje neneigta galimybė, kad Petras Mangirdaitis realiai galėjo vadovauti kariuomenei⁸¹. Taigi, šis 1499 m. LDK kanceliarijos išduotas įtartinas dokumentas yra vienintelis, kur jis turi LDK etmono titulą. Pabrėžtina, kad etmono pareigybės ir titulas stabilizavosi vėliau, etmonaujant kunigaikščiui Konstantinui Ostrogiškiui⁸², todėl sporadiškas etmono titulo pavartojimas iš dalies atitiktų to laiko pareigybės, susietos tik su karo laiku ir kariniais veiksmais, charakteristiką.

Į tai atsižvelgus labai sunku būtų teigti, kad falsifikatorius, pavyzdžiui, turėjęs po ranka jau minėtą ir aprašytą Ldk Aleksandro Jogailaičio 1497 m. Pasvalio bažnyčios fundacijos privilegiją, kurioje liudininku įrašytas Petras Mangirdaitis tik su Trakų vaivados titulu, dar būtų nei iš šio, nei iš to pridėjęs oficialių LDK kanceliarijos dokumentų formuliaruose nenaudotą titulą! Klastotė turėjo būti kuriama XVI a. pirmoje pusėje, kai turėjo būti panaudota, ir pagal to laiko žinomų dokumentų pavyzdžius, o ne XXI a. istorikui, kad jį nustebintų unikalios žinutės, nuvedančios į Lietuvos metraščių tradiciją. Taigi toks žinutės unikalumas gali rodyti jos autentiškumą, kartu ir dalies žinių apie 1499 m. privilegiją autentiškumą.

Taigi šios privilegijos didžiausias trūkumas yra istoriniais duomenimis gerai pagrįstas chronologijos neatitikimas tarp Petro Mangirdaičio mirties ir dokumento išdavimo laiko. Net pripažinus indikto užrašymo klaidą neįmanoma jo ištaisyti. Mažai tikėtina, kad suklysta užrašant kovo mėnesį ar perrašant. Šaltinyje pažymėtas antras indiktas (skaičius kirilika *в*) nuo 1498 m. rugsėjo 1 d. iki 1499 m. rugpjūčio 31 d. Jei tai buvo pirmas indiktas (skaičius kirilika *а*), tai reikštų 1498 m. kovo mėn., bet Petras Mangirdaitis vis tiek jau buvo miręs. Be to, pagal itinerariumo duomenis mažai tikėtina, kad valdovas tuo metu buvo Vilniuje. Ldk Aleksandro Jogailaičio itinerariume tarp patvirtintų Punios kovo mėn. 19 d. ir Kauno kovo 29–30 d. yra nežinomas 10 dienų tuščias tarpas⁸³. Penkiolikto indikto (skaičius kirilika *ѡ*), 1497 m. kovo mėn. valdovas tikrai nebuvo Vilniuje⁸⁴. Dar ankstesnės

⁸¹ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 88; R. Petrauskas, *op. cit.*, p. 262.

⁸² K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo*, p. 99. Kritiką tokio požiūrio žr. R. Petrauskas, *op. cit.*, p. 156.

⁸³ K. Pietkiewicz, *Itinerarium króla*, p. 65.

⁸⁴ Ten pat, p. 62.

datos yra beprasmės, nes Jonas Grotas yra vadinamas Pasvalio klebonu (1498). Taigi chronologinį neatitikimą sunku paaiškinti kokia nors įtikinama datos perrašymo klaidos interpretacija.

Kitas įtarimų keliantis šaltinis yra 1499 m. valdovo rašte minimos tos keturios tuščios žemės. Juk ką tik nurodėme 1533 m. įvesdinimo raštų į tas keturias žemes korektūras ir taisymus (vietoje dviejų pirminių pataisyta į keturias žemes), o tai rodytų, kad Erazmo teisinės pretenzijos kito pagal kažkokią turbūt susiklosčiusių palankių aplinkybių logiką, t. y. tos pretenzijų kaitos nebūtų, jei būtų buvusi iš pat pradžių panaudota būtent ši 1499 m. suteiktis.

Galima taip pat nurodyti vienos iš tų žemių, Čečevicos, dubliavimąsi. 1497 m. Aleksandro Jogailaičio Pasvalio bažnyčios fundacijoje yra Čečevicos žemės, skirtos Pasvalio dvaro statybai kitoje, kairėje Lėvens pusėje suteiktis. Kaip jau anksčiau esame labai detalai aprašę, Pasvalio miestelis ir bažnyčia buvo įsikūrę dešiniajame Lėvens krante. Iš išlikusių užuominų Erazmo laikų Pasvalio dokumentuose galima drąsiai teigti, kad Čečiaus žemėje šeimininkavo Pasvalio klebonas (minimas jo dvaras) ir Pasvalio miestelėnai (minimi jų daržai). 1526–1527 m. Pasvalio dokumentuose klebono dvaras *nostra curia* yra šalia Pasvalio miestelėnų Mičiaus ir Kurklevičiaus daržų ir netoli kelio į Linkuvą bei Lėvens upės⁸⁵. XVIII a. buvo žinomos dvi keliavimo kryptys: viena Kauno vieškeliu (senosios Pumpėnų gatvės pradžia), kita – persikėlus brasta per Lėvenį kelias sukdamo į kairę pro klebonijos pastatą ir palei Lėvens upę tolyn⁸⁶. Informacija atitinka pastarojo kelio trasą. 1531 m. Pasvalio klebonas patvirtino anksčiau įvykdytus žemių mainus tarp Mičiaus ir Ramoškos Vileikonio, *Romaschko Vileykanis*, tarp kurių minimos Čečevičių žemės, *terras Czeczewiczi*⁸⁷. 1544 m. valdovo mandate aiškiai parašyta, kad būtent Čečiaus žemėje stovi Pasvalio bažnyčios klebono dvaras⁸⁸.

⁸⁵ Pasvalio klebonas Erazmas 1526 m. davė senajam Pasvalio vaitui Misiui daržą šalia kelio į Linkuvą, kuris 1527 m. buvo parduotas už 5 kapų grašių skolą Pasvalio vietininkui Bartošui Sokolovskiiui; pastaroju atveju to paties daržo vieta aprašyta detalčiau, plg. aprašymus: VUB RS, f. 214, b. 161/2, l. 1 (Pasvalys, 1526 m. rugsėjo 29 d.): „Eidem etiam dedimus ortum penes ortum Myczusch et ortum Kurklevycz, civium poswolensium jacentem in via, que tendit ad Lynkovo“; LNM IS, R–829, l. 1 (Pasvalys, 1527 m. rugsėjo 30 d.): „hortum [...] jacentem penes curiam nostram et ortum Miciusz, civis poswolien-sis, usque ad fluvium Lawyena a via, que tendit ad Lynkovo“.

⁸⁶ Kelio į Joniškėlį aprašymas, žr. A. Baliulis, „Iš Pasvalio istorijos“, p. 41–42, 43. Ši kelio kryptis, *изъ местечка Линкова*, aiškiai pažymėta 1857–1870 m. Pasvalių dvarą prijungiant prie Žadeikėnų (dab. Žadeikių) dvaro sudarytuose detaliuose žemėlapiuose, žr. LVIA, f. 525, ap. 2, b. 2377, 2379, 2383.

⁸⁷ LMAVB RS, f. 266, b. 348, l. 1 (Pasvalys, 1531 m. sausio 27 d.).

⁸⁸ LMAVB RS, f. 21, b. 1376, l. 1 (Brestas, 1544 m. rugsėjo 29 d.; originalas); ten pat, f. 256, b. 1371, l. 81–82 (K. Jablonskio nuorašas nuo originalo).

Žiūrint Pasvalio klebonijos vientisos žemėvaldos plėtojimo aspektu, visai lauktinas Erazmo siekis užsitikrinti jau pradėtos perimti visos teritorijos, esančios kairiajame Lėvens krante, gana kompaktiškai išprausto žemės ploto tarp Mūšos ir Lėvens valdymą. Gerai žinoma, kad Čečiaus, Radmino ir Sterkaus žemės buvo šiame plote, tarp minėtų upių⁸⁹. Erazmo interesas dėl šių žemių būtų suprantamas. O štai ketvirtoji žemė Viburovščina, Viburio žemė, netelpa į šią plėtimo logiką. Ji buvo daug toliau, už Mūšos upės⁹⁰, tai dabartinis Momelėnų kaimas (Pasvalio r.), nuo Pasvalio nutolęs daugiau nei 15 km⁹¹. Taigi gali būti, kad pretenzijos į kai kurias žemes rėmėsi teisėta valdovo dovanojimo tradicija. Priminsime, kad pirmosios konkrečios 1533 m. pretenzijos buvo susijusios tik su dviem – Čečiaus ir Viburio – žemėmis⁹².

Apskritai kalbant, 1499 m. suteiktis neturi labai aiškių klastojimo požymių. Juk dokumentas sklandžiai perėjo ne tik per LDK valdovo kanceliarijos pareigūnų rankas, bet ir reiklų Lenkijos karalienės ir Ldk Bonos Sforcos pareigūnų priežiūrą. Kai kuriuose 1537 m. Lenkijos karaliaus ir Ldk Žygimanto Senojo patvirtinimo nuorašuose „Svalios klebono“ ir „Pasvalio klebonijos“ įvardijimuose įvairuoja vietovardžio pavadinimas, o tai daugiau buvo būdinga išlikusiems ankstyviausiems Pasvalio dokumentams iki 1501 m.: *in loco nominato Poswolye, oppidum Swolya* (1497), *ecclesiam in Poswolye* (1498), *плебаня посвольское* (1499), *сволские бояре, сволский плебан, у местечку, у Сволску* (1500–1501)⁹³, bet, matyt, greitai įsitvirtino vienas Pasvalio pavadinimas, nes jau minėto Vilniaus kanauninko ir Pasvalio klebono (1522–1524) Jono Filipavičiaus ir Erazmo, Eustachijaus sūnaus, laikais (1524–1545) žinomas tik šis pavadinimas. Bet šis argumentas nėra tikslus, nes galimos klaidos perrašinėjant vietovardžius. Pasvalio klebono Jono Groto klebonavimas atitinka 1499 m. (1497–1499)⁹⁴. Dokumento išdavimo data atitinka Ldk Aleksandro

⁸⁹ LMAVB RS, f. 21, b. 1374, l. 1 (Pasvalys, 1546 m. kovo 22 d.); ten pat, f. 256, b. 1371, l. 89–90 (K. Jablonskio nuorašas nuo originalo).

⁹⁰ LVIA, f. 525, ap. 8, b. 370, l. 24–25 (Vilnius, 1546 m. kovo 12 d.).

⁹¹ Viburiškiai, kitaip Momelėnai, Pasvalio inventoriuose jau pradėti žymėti XVII a. Paskutinį kartą dvigubas pavadinimas užfiksuotas 1717 m. inventoriuje, žr. 1717 m. Pasvalio inventorių, LVIA, f. 525, ap. 8, b. 838. Publ. *PDLKD*, p. 276. 1722 m. inventoriuje liko tik Momelėnai, žr. 1722 m. Pasvalio inventorių, LVIA, f. 525, ap. 8, b. 1475, l. 17–21. Publ. *PDLKD*, p. 285.

⁹² VUB RS, f. 77, b. 19, l. 1 (Alytus, 1533 m. balandžio 22 d.).

⁹³ LMAVB RS, f. 43, b. 14732, l. 1 (1500 m. gegužės 10 d., Vilnius); ten pat, f. 43, b. 14732, l. 2 (Vilnius, 1501 m. balandžio 29 d.); VUB RS, f. 77, b. 53, l. 1 (Vilnius, [1501–1507] m. balandžio 16 d.). Publ. A. Krinčius, „XVI a. pradžios Pasvalio“, p. 38 (be tikslios signatūros; dokumento faksimilė: ten pat, p. 40); vertimas į lietuvių kalbą, ten pat, p. 39.

⁹⁴ *LKD*, nr. 759, p. 130.

Jogailaičio itinerariumo duomenis: Vilnius, 1499 kovo 27 d.⁹⁵ Galimas daiktas, kad buvo taisyta tik dalis autentiško dokumento informacijos: įterpta dar dvi Radmino ir Sterkaus tuščios žemės, pakoreguoti ir valdovo mandato adresatas arba data.

Ir vėl į kovos areną žengia valdovo žmonės:
antras kaltinimas Erazmui užgrobęs valdovo žemes bei
žmones ir 1499 m. Aleksandro Jogailaičio privilegijos apoteozė

Trakų vaivadijoje vyko didelės permainos. 1538 m. mirus Jonui Zaberezinskiui, 1539–1542 m. laikotarpiu laikinu Trakų vaivadijos valdytoju buvo paskirtas žemės išdininkas Ivanas Hornostajus. 1542 m. į šias pareigas paskirtas Stanislovas Goštautas, kuris netrukus miršta. 1543–1546 m. – vėl laikinas valdytojas Ivanas Hornostajus⁹⁶. Ir, kaip jau minėta, paskiriant 1542 m. pareigybės suteiktyje buvo įrašyta norma, kad valdovas Upytės valdymą perima iš Trakų vaivadų jurisdikcijos ir pasilieka sau.

Lenkijos karalius ir Ldk Žygimantas Senasis, 1542 m. perėmęs Upytės valsčių, davė nurodymą savo dvarioniui Giedraičių vėliavininkui Motiejui, *Матыс*, tai turėtų būti pareigūnų sąrašė minimas Motiejus Baltramiejaitis Giedraitis, *Mateusz Bartłomiejowicz Giedroyć*, Giedraičių vėliavininkas⁹⁷. Valdovo nurodyme buvo rašoma, kad pats jis asmeniškai buvo „informuotas“, *дали справу*, jog ponas Mikalojus Jurgaitis Radvila, būsimasis Mikalojus Radvila Rudasis, mūsų čia aptariamas Pasvalio klebonas Erazmas ir Vilniaus prepozitas, Ramygalos klebonas Jonas Domanovskis⁹⁸ bei kiti neįvardyti ponai ir bajorai daug valdovo žemių ir žmonių Upytės valsčiuje pasiėmė sau be valdovo suteikčių. Tai įdomi informacija apie efektyviai funkcionuojantį iš-tobulintą tokios informacijos apdorojimo mechanizmą. Valdovas visiems tiems, apie kuriuos jam pranešta, parengęs įsakymus sugrąžinti paimtas žemes. Motiejus Giedraitis buvo įpareigotas visus tuos raštus įteikti adresatams ir, apklausęs Upytės valsčiaus prievaizdus (pristovus) ir valdovo žmones, visa, kas bus savavališkai užimta, jėga grąžinti į valdovo jurisdikciją ir įvykdyti teisingumą, kaip tuose raštuose parašyta.

⁹⁵ K. Pietkiewicz, *Itinerarium króla*, p. 71–72.

⁹⁶ *Województwo trockie XIV–XVIII wiek*, p. 227, nr. 1422, 1423.

⁹⁷ Šios pareigybės suteikimo Motiejui Giedraičiui datą paankstina, nes sąrašė nurodomas 1545 m. lapkričio 11–1562 sausio mėn. laikotarpis, žr. *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek* [toliau – *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*], pod red. A. Rachuby (*Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1), Warszawa, 2004, p. 56, nr. 20.

⁹⁸ *LKD*, nr. 830, p. 142–145.

Pasvalio archyve išliko to paties laiko šito rašto kopija⁹⁹. Atkreipkime dėmesį į tuos prievaizdus ir valdovo žmones (valstiečius), kuriuos Giedraičių vėliavininkas turėjo apklausti, kad išsiaiškintų savavališkus žemių užgrobimus.

Apie Giedraičių vėliavininko misiją neturime daugiau duomenų, žemių patikrinimo akcija Upytės valsčiuje turėjo būti nemaža. Iš vėlesnių dokumentų sužinome, kad kaltinimo Erazmui užgrobęs valdovo žemes epopėja tęsėsi jam nepalankia linkme. 1543 m. valdovo mandate Žemaitijos vyskupui Vaclovui Verbickiui (1534–1555)¹⁰⁰ fiksuota informacija apie iš Erazmo atimtas keturias žemes su žmonėmis.

Valdovo mandato pagrindas – Erazmo skundas valdovui. Šį kartą jo legenda skambėjo taip: Pasvalio klebonijai ir jos klebonams pirmtakams buvo valdovo (pa-teikta be tikslios nuorodos) suteiktos tuščios žemės Upytės valsčiuje ir tose žemėse apsigyveno Upytės valsčiaus valdovo žmonės, kurie jose gyveno gana ilgai ir tarnavo Erazmui. Atkreipkime dėmesį, kad tai visiškai nauja Erazmo legenda ir kad ji labai skiriasi nuo ankstesnių dviejų 1533 m. ir 1537 m. jo išsakytų teisinių pagrindimo versijų, kur svarus argumentas dėl žemių ir žmonių nuosavybės teisių buvo ilgas (senas) ir neginčytas, *в покою держати*, valdymas. Ir visai galima tikėtis, kad ši nauja versija yra arčiau tiesos, tiksliau, 1499 m. privilegijos, nei paminėtos ankstesnės. Upytės valdytojas Žemaitijos vyskupas, „kaltindamas“, *менуючи*, Erazmą pasisavinus be valdovo suteikties tas žemes, jėga prijungė jas prie Upytės valsčiaus. Erazmas valdovui nurodė, kad toms tuščioms žemėms – atkreipkime dėmesį, jis jau nebepretenduoja į valstiečius, – turi suteiktis ir prašė jį tas žemes gražinti Pasvalio klebonijai.

Valdovas davė aiškų nurodymą Žemaitijos vyskupui Vaclovui Verbickiui, kad jei tai tiesa, ką rašęs jam Erazmas, šis privalo tas žemes gražinti Pasvalio klebonijai, o valstiečius, „sėdinčius“ ant tų žemių, „išmėtyti“, *знессти*, nes „to, ką mes davėme bažnyčiai nuosavybėn, mes netrokštame“ (plg. lenkų k. *pragnąć*)¹⁰¹: *бо мы властности костелное, што будем надали не прягнем*. Popierinis valdovo įsakymo originalas labai pažeistas, per sulenkimus prarasta bent du trečdaliai lapo, matyti aiškus valdovo raštininko Michailo Sviniusio originalus parašas, parašo ranka skiriasi nuo dokumento tekstą rašiusios rankos¹⁰². Tačiau išliko to paties laiko visa kopija, kuria ir rėmėmės¹⁰³.

⁹⁹ VUB RS, f. 214, b. 153 (Krokuva, 1542 m. spalio 29 d.).

¹⁰⁰ LDK, nr. 2492, p. 410–411. Minima tik 1549 m. Upytės valdų administratoriaus pareigų data. Trakų vaivadijos Upytės pareigūnų sąrašė iš viso Žemaitijos vyskupo nėra, žr. *Województwo trockie XIV–XVIII wiek*, p. 523–524.

¹⁰¹ *Słownik Staropolski*, t. 7, zes. 1(41), Wrocław etc., 1973, p. 22–23: 1) norėti gerti (troškulys); 2) geisti, norėti, trokšti ko nors.

¹⁰² VUB RS, f. 77, b. 21, l. 1 (Krokuva, 1543 m. birželio 18 d.; defektuotas originalas).

¹⁰³ LVIA, f. 525, ap. 8, b. 370, l. 19 (Krokuva, 1543 m. birželio 18 d.; to paties laiko kopija).

Dar įdomesni vėlesni du dėl to paties reikalo Lenkijos karaliaus Žygimanto Senojo kaip LDK kunigaikščio 1544 m. rudenį išduoti mandatai – vienas Žemaitijos vyskupui, kaip „mūsų (Upytės) valsčiaus valdytojui“¹⁰⁴, ir kitas – teisėjams, pasiūstiems ištirti vietoje kaltinimus Erazmui¹⁰⁵: Vilniaus tijūnui ir pilininkui, Užpalių ir Pienionų valdytojui Povilui Šimkaičiui Giedraičiui, *Павел Шумкович Кзедпoum*¹⁰⁶, ir Žiežmarių vėliavininkui Janui Rajeckui¹⁰⁷. Dokumentų turiniai identiški, tik atitinkamai suformuluoti skirtingiems adresatams. Dokumentų *naratio*, Erazmo skundo turinys, panašus kaip 1543 m. rašte, bet duoti valdovo nurodymai visai kitokie. Todėl 1544 m. dokumento santykį su 1543 m. dokumentu sunku apibrėžti. Vėlesnis Pasvalio klebonas Valerijonas Protasevičius, trumpai atpasakodamas pirmtako Erazmo kovos už tas keturias žemes dokumentinę istoriją, nurodė, kad Žemaitijos vyskupas Vaclovas Verbickis ignoravo valdovo įsakymą ir kad taip darė ir vėliau¹⁰⁸. Taigi po nepalankaus Trakų vaivados kunigaikščio Konstantino Ostrogiškio ir po to buvusio palankaus Trakų vaivados Jono Zabezinskio „epochos“ vėl atėjo sunkūs Erazmui naujo Upytės valdytojo Žemaitijos vyskupo valdymo laikai.

Dėl skundo 1544 m. dokumentuose galime nurodyti įdomią jo formą, kad kai kur pažodžiui pakartota 1499 m. Ldk Aleksandro Jogailaičio privilegijos konkretika: Pasvalio klebonas Jonas Grotas; visų keturių žemių pavadinimai ir jos leksika, kad tuščios žemės buvo duotos Trakų vaivadijoje, o ne Upytės valsčiuje; ankstesniame 1543 m. mandato tekste, atsižvelgiant į tuo metu buvusias realijas, rašyta Upytės valsčius, nes nuo 1542 m. Upytės valsčius buvo pašalintas iš Trakų vaivados jurisdikcijos. Taigi Erazmo „laisvos“, kiekvieną sykį pagal susiklosčiusią situaciją vis kitaip formuluotos legendos baigėsi – prasidėjo griežtas dokumentų rašytinės raidės diktatas. Pakartota informacija apie valdovo žmonių atėjimą ir buvimą tose žemėse bei tarnavimą Erazmui. Tai taip pat galima laikyti šiočia tokia teisine pretenzija į tuos žmones, nors ir aiškiai neformuluota. Ir tai galima paaiškinti.

Šiuo atveju būtina atkreipti dėmesį, kad jau cituotoje fundacinėje 1497 m. privilegijoje rašoma:

¹⁰⁴ LVIA, f. 525, ap. 8, b. 370, l. 20–21 (Brestas, 1544 m. rugsėjo 29 d.).

¹⁰⁵ LMAVB RS, f. 21, b. 1376, l. 1 (Brestas, 1544 m. rugsėjo 29 d.; originalas); ten pat, f. 256, b. 1371, l. 81–82 (K. Jablonskio nuorašas nuo originalo).

¹⁰⁶ *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*, p. 77–78, nr. 154.

¹⁰⁷ *Województwo trockie XIV–XVIII wiek*, p. 97, nr. 288.

¹⁰⁸ VUB RS, f. 77, b. 23, l. 1–2 (Vilnius, 1546 m. vasario 16 d.).

Jei mūsų pareigūnai per ketverius metus keturių bajorų teisme neiškels bylos dėl tokių žmonių grąžinimo ir išdavimo, visam laikui uždraudžiame bylinėtis dėl šių žmonių ir klebonas bei jo įpėdiniai niekam daugiau neturės jų grąžinti ar išduoti.¹⁰⁹

Erazmas akcentuoja valdovo žmonių buvimo senumą ir tarnavimą jam, bet 4 metų senaties termino teise, užfiksuota 1497 m. fundacijoje, net nesirengė aktyviai pasinaudoti. Matyt, jautė, kad laikas tokioms pretenzijoms reikšti yra netinkamas. 1532 m. pabaigoje LDK didysis etmonas ir Vilniaus kaštelionas Jurgis Radvila rašė valdovui, kad LDK įprasta naujai įkurtus miestelius apgyvendinti „atėjūnais“: *нихто в здешиом панстве в(а)шое м(и)л(о)сти людми отчизными неосаживают, ено прихожими*. Ir tai nė kiek nepadarė įspūdžio valdovui, kurio įsakymu buvo „išmėtytas“ Vilniaus pono Kotros miestelis, palikus teisę susigrąžinti tik savo tėvoninius žmones, nes komisoriai-teisėjai miestą pripažino buvus Lenkijos karalienei ir Ldk Bonai Sforcai atiduoto Žoroslavkos dvaro žemėje¹¹⁰.

1544 m. rudens mandato, skirto Žemaitijos vyskupui Vaclovui Verbickiui, *dispozicijoje* rašoma, kad kadangi valdovas „ne tik Dievo bažnyčioms ir jų fundacijoms, bet ir visiems valdiniamis neįpratęs daryti skriaudų, *уцунки*, pažeisdamas teisingumą ir privilegijas“, jis nutaręs tą reikalą pavesti nuodugniai iširti, *для достаточного доведанья*, pasiūsdamas du teisėjus. Žemaitijos vyskupui arba ką paskirs vietoje savęs įsakė atvykti į teismą tuo laiku, kurį pasirinksiąs Erazmas. Žemaitijos vyskupas teisme privalės kaip valsčiaus valdytojas pateikti įrodymus, kad Erazmas valdo žemes be valdovo suteikties. Atkreiptinas dėmesys, kad mandate kaip pateiktinas įrodymas pasiūstiems teisėjams nurodoma informacija apie valdovo valdinius (žmones), *справа*; būtent jie suteikia žinių, *дату справу*, valdytojui apie žemės užgrobimą¹¹¹. Kitame mandate, skirtame teisėjams, buvo duota instrukcija, kaip turi būti nagrinėjama: būtent išklausti Erazmo įrodymus ir vietoje patikrinti, ar tikrai valdovo žmonės (valstiečiai) įsikūrę Pasvalio bažnyčiai priklausančiose žemėse. Nagrinėjimo rezultatus surašyti, antspauduoti ir pasiūsti valdovui, *на вырок*, kad jis galėtų priimti galutinį sprendimą, *сказанье*¹¹².

¹⁰⁹ D. Antanavičius, *op. cit.*, p. 19, nr. 1 (Vilnius, 1497 m. gruodžio 6 d.) (su vertimu į lietuvių kalbą).

¹¹⁰ LVIA, f. 1282, b. 2189, l. 98–103v (rusėniškas originalas); ten pat, f. 1282, b. 2189, l. 96–96v, 104–105 (XIX a. nuor. lenkiškomis raidėmis); LMAVB RS, f. 256, b. 2090, l. 1–7v (K. Jablonskio 1943 m. nuorašas nuo originalo). Publ. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 226 (1532–1534). 7-oji Teismų bylų knyga*, parengė L. Karalius, Vilnius, 2019, p. 111–118 (Priedas).

¹¹¹ LVIA, f. 525, ap. 8, b. 370, l. 20–21 (Brestas, 1544 m. rugsėjo 29 d.).

¹¹² LMAVB RS, f. 21, b. 1376, l. 1 (Brestas, 1544 m. rugsėjo 29 d.).

Gaila, bet Pasvalio klebonijos archyve neišliko dokumentų apie vėlesnius Erazmo, valdovo, Upytės valdytojo žingsnius. Galima pagrįstai teigti, kad tik Ldk Žygimantas Augustas išsprendė šį reikalą Erazmui palankia linkme. Kaip paaiškėja iš metais (!) vėlesnio 1545 m. rudens šio valdovo mandato Žemaitijos vyskupui Vaclovui Verbickiui arba, „jei nebus vietoje“, jo vietininkui Upytės ir Šilagalio (dab. Šilagalys, kaimas Panevėžio r.) vietininkui Grigorijui Trepailai, po Erazmo skundo ir jo turėtų privilegijų pateikimo naujasis valdovas įpareigojo savo dvarionį Žygimantą Jonavičių įvesti Pasvalio kleboną į aptariamąs keturias tuščias žemes, ir tai buvo padaryta. Grigorijaus Trepailos nėra Upytės pareigūnų sąrašė. Kažkodėl buvo įvesta ne į keturias, o į tris – Čėčiaus, Radmino, Sterkaus – žemes; kažkur dingo Viburio žemė. Šis 1545 m. rudens, spalio mėnesio pradžios, mandatas jau buvo skirtas ginti tą naują teisinę situaciją, nes valdovo žmonės vėl pažeidinėjo – išarė – to dvarionio nustatytas ir pažymėtas Pasvalio klebonijai grąžintų žemių ribas – ežias, *межы*¹¹³. Valdovas stebėjosi, *нам дивно есть*, kad taip drįstama elgtis laužant jo įsakymą ir išduotus raštus. Šiam reikalui išspręsti vėl buvo paskirtas tas pats dvarionis Žygimantas Jonavičius, kuriam buvo įsakyta atitaisyti žmonių padarytas žalas Pasvalio klebonui ir patikrinti nustatytas ribas, o Žemaitijos vyskupui įsakyta netrukdyti. Visa tai gerai parodo Upytės vietininko požiūrį į šį reikalą: valdovo įsakymas buvo vykdomas ne per vietinį pareigūną, o tiesiogiai per valdovo dvarionį. Arba tiksliau, valdovo įsakymą vykdė valdovo dvarionis su Žemaitijos vyskupo žinia. Kadangi nėra jokių tyrimų, atskleidžiančių valdovo tiesioginio įsikišimo ir įsakymo vykdymo valdovo dvarionio rankomis struktūrą ir dinamiką LDK tuo laikotarpiu, sunku vienareikšmiai vertinti šį centrinės valdžios „dūrį“ periferijai. Šiame tyrime turimi duomenys, ypač Trakų vaivados Jono Zaberezinskio išduoti dokumentai, palankūs Erazmo pretenzijoms visai neminint valdovo įsikišimo, leidžia manyti, kad šiuokart matome strategiją ignoruoti vietinį pareigūną ir „nematomai“ priešintis. Tai taip pat atskleidžia visai netrukus, mėnuo po valdovo įsakymo (1545 m. lapkričio mėn. pradžia) Erazmui išduotas valdovo dvarionio Žygimanto Jonavičiaus raštas (kvitas) dėl padarytų klebonui žalų ir žemių ribų patikrinimo¹¹⁴. Valdovo dvarionis valdovo įsakymą įvykdė greitai – per mėnesį.

¹¹³ VUB RS, f. 77, b. 22, l. 1–2 (Vilnius, 1545 m. spalio 4 d.). Tai to paties laiko kopija. Paprastai ežia buvo palikta neapdirbtos žemės juosta tarp sklypų. Apie žemių ribų terminiją ir žymėjimo būdus žr. T. Čelkis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija: sienų samprata ir delimitaciniai procesai XIV–XVI amžiuje*, Vilnius, 2014, p. 90.

¹¹⁴ LVIA, f. 525, ap. 8, b. 370, l. 22–22v (Kaunas, 1545 m. lapkričio 10 d.; originalas, antspaudas nukritęs).

Šiame dvarionio išduotame įvesdinimo rašte pateikiama tikslesnių duomenų. Apie anksčiau įvykusius teisinius sprendimus ten rašoma, kad Ldk Žygimantas Augustas buvo priėmęs teismo sprendimą, *вырок*, kuriuo, remdamasis Pasvalio klebono pateiktomis privilegijomis ir „senu naudojimu“, *водлуг давного вживаня*, patvirtino nuosavybės teises minėtoms trimis žemėms. Ką gi, vėl „išlindo“ „seno naudojimo“ argumentas. Tik tiek sužinome apie Erazmo pateiktus įrodymus ir valdovo sprendimo pagrindimus. Daugiau sužinome apie valdovo žmonių veikas. Jo teigimu, „**žmonės, įsakyti Žemaitijos vyskupo pareigūnų**“(!) (pajuodinta mano. – L. K.), užėmė žemes, pasėjo javus ir savo naujas ribas, *межа*, pasižymėjo. Matyti akivaizdi vietinių pareigūnų nuostata neužleisti minėtų žemių Pasvalio klebonui. Svarbu pabrėžti, kad kovojama dėl žemės, o apie svarstymus dėl žmonių nepriklausymo valdovui nėra net menkiausias užmuominos. Valdovo atsiųstas dvarionis sunaikino žmonių pasidarytas ribas, pažymėjo savo paties seniau pažymėtas ribas ir „griežtai“, *грозно*, liepė jiems nebesibrauti į klebonui grąžintas valdas. Valdovo dvarioniui tvarkant dalyvavo vietiniai kviestiniai liudininkai, *сторона*, Upytės pavieta bajorai: Petras Jonavičius, Tomkus ir Kasparas Adomavičiai, Motiejus Plusovičius, Romanas Vitortovičius, Ramygalos vietininkas Stanislovas Kolokovskis¹¹⁵. Sprendžiant iš Pasvalio archyvo dokumentų, tai buvo „grynai vietiniai“, netoli Pasvalio klebonijos žemių gyvenę bajorai¹¹⁶. Taigi tarp kviestinių vietinę Upytės valdžią reprezentavo vienintelis Ramygalos vietininkas, bet ne Šilagalio prievaizdas, kurio valdžioje buvo tie valstiečiai, norėję Erazmo žemės. Tai gerai atspindi tos valdžios ignoruojantį požiūrį į valdovo dvarionio teisinę veiklą. Ypač tai išryškės lyginant su vėlesnio vietinio Upytės valsčiaus valdytojo pareigūnų veiksmis.

Naujas bylinėjimosi etapas, prasidėjęs nuo 1546 m., yra susijęs su pasikeitusiais svarbiausiais veikėjais – Pasvalio klebonu ir Upytės valdytoju. Bet lieka neatsakytas svarbus klausimas: kur dingio viena Viburio žemė, pagal Ldk Aleksandro Jogailaičio

¹¹⁵ LVIA, F. 525, ap. 8, b. 370, l. 22–23 (Kaunas, 1545 m. lapkričio 10 d.; originalas, antspaudas nukritęs).

¹¹⁶ Upytės bajorai Tomas, *Thomasz*, ir Kasparas Adomavičiai bei Petras Jonavičius dalyvavo sudarant Elžbietos Petrovnos Andrejevnos su dukromis Margarita ir Dorota žemės pardavimo Pasvalio miestelėnui Jurgiui Kurkliui sutartį; Kasparas Adomavičius ir Petras Jonavičius prispaudė prie to dokumento antspaudus, žr. VUB RS, f. 1 (F 993), b. 6, l. 1–2 (be vietos, 1541 m. birželio 6 d.). Petras Jonavičius dar prispaudė antspaudą ant kitos žemės pardavimo sutarties tarp Upytės bajoro ir kito bajoro pavaldinio; ta sutartis buvo sudaryta vieno Pasvalio miestelėno namuose, žr. VUB RS, f. 214, b. 159/2, l. 1–2 (Pasvalys, 1548 m. balandžio 18 d.). Kiek kitokio asmenvardžio Upytės bajoras Romanas Vieštortovičius, *Роман Веутортович*, ne Vitortovičius, dalyvavo vėlesniame 1546 m. Valerijono Protasevičiaus įvedime į tas žemes, žr. LMAVB RS, f. 21, b. 1374, l. 1 (Pasvalys, 1546 m. kovo 22 d.; originalas); ten pat, f. 256, b. 1731, l. 89–90 (K. Jablonskio nuorašas).

1499 m. privilegiją turėjusi priklausyti Pasvalio klebonijai? Apie Erazmo pasiektus kompromisus ir valdovo dvarionio Žygimanto Jonavičiaus atlikto įvesdinimo į keturias žemes peripetijas šiek tiek žinių pateikia jau minėtas Valerijonas Protasevičius, perėmęs Pasvalio parapiją 1546 m. ir laikęs ją iki pat mirties 1579 m.¹¹⁷ Naujasis klebonas, pradėdamas bylinėtis dėl vis dar ginčijamų žemių, susipažino su velionio Erazmo turėtais dokumentais ir juos atpasakojo 1546 m. savo skunde valdovui. Galimas daiktas, kad kai kurių dokumentų originalų padarytos vienalaikės kopijos, taip pat saugotos tame pačiame Pasvalio klebonijos archyve, yra Valerijono Protasevičiaus darbas. Aišku, atsirinko tik tinkamus savo reikalui, teikti 1533 m. drąsias pretenzijas reiškusių ir Trakų vaivados Jono Zaberezinskio bei jo pareigūnų pataisytus dokumentus jam net nebūtų kilusi mintis. Kartu turėtų būti suprantamas ir tam tikras dokumentų informacijos pateikimas sau naudinga linkme. Tai reikia turėti omenyje. Mums čia svarbūs jau minėti, tik užuominomis išlikę naujojo valdovo Ldk Žygimanto Augusto priimtas teismo sprendimas ir pirmasis dvarionio Žygimanto Jonavičiaus Erazmui išduotas įvesdinimo raštas.

Apie valdovo sprendimą pasakyta, kad Erazmas skundėsi, jog Žemaitijos vyskupas ignoruoja įsakymus. Todėl valdovas, peržiūrėjęs pateiktas Ldk Aleksandro Jogailaičio bei Lenkijos karaliaus ir Ldk Žygimanto Senojo privilegijas keturioms žemėms, nusprendė jas pripažinti Pasvalio klebono nuosavybe. Buvo išduotas mandatas, adresuotas Žemaitijos vyskupui kaip Upytės valdytojui. Jame buvo aprašyta instrukcija, duota dvarioniui Žygimantui Jonavičiui, ir pagrindinis įsakymas: jėga įvesti Pasvalio kleboną į tas žemes, o valdovo žmones, kurie buvo tose žemėse, „išmesti“, *знести*, ir įkurdinti kitose valdovui priklausiusiose Upytės žemėse.

Minėtų keturių žemių likimas sprendėsi Žemaitijos vyskupo akivaizdoje. Čia aiškiai matyti, kad dvarionis, net turėdamas valdovo įsakymus, be vietinio valdytojo žinios nesiėmė jokių veiksmų. Valdovo dvarionis kartu su Upytės valdytoju išklaušė Šilagalio prievaizdą¹¹⁸ Jušką Juciūną, *Юшка Вачевич*¹¹⁹, *Юшка Сачевич*¹²⁰, *Юшка*

¹¹⁷ LKD, p. 415–417, nr. 2526.

¹¹⁸ Apie LDK valsčių prievaizdus, renkamus iš turtingesnių valstiečių, žr. М. К. Любавский, *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского Статута*, Москва, 1892, p. 424–426.

¹¹⁹ М. К. Любавский, *Литовско – русский сейм*, Москва, 1900, p. 456–457.

¹²⁰ Šaltinio publikacijoje pažymėta, kad *Сачевич* yra ištaisyta iš rankr. perskaitytos *Вачевич* formos, žr. A. Dubonis, „Įdomesni dokumentai apie Lietuvos bajorus: bajorystės atsisakymas, gavimas ir gynimas (XV–XVI a. pirma pusė)“, *Lietuvos istorijos metraštis 1998*, Vilnius, 1999, p. 185–186, nr. 5. Ten pat ir dokumento rankraščio fotonuotrauka, žr. РГАДА, LM kn. 35, l. 217v.–218 (Vilnius, 1554 m. gruodžio 8 d.); LMAVB RS, f. 256, b. 2979 (K. Jablonskio nuorašas iš LM 35).

*Ючевич*¹²¹, ir žmonių, įsikūrusių tose žemėse, liudijimą. Jų legenda buvo tokia: Čėčiaus, Radmino, Sterkaus ir Viburio žemės, „kiek jie atsimena“ (!), kaip tuščios buvo išprašytos pirmojo Pasvalio klebono, Erazmo pirmtako, *предок*, iš Ldk Aleksandro Jogailaičio. „Gera atmintis“, nes buvo liudijama praėjus mažiausiai 40 metų (1492–1506–1545) po to įvykio. O po to tos žemės „ilgai ir dar prie Erazmo tuščios buvo, be žmonių“. Ir tik praėjus tam tikram laikui Erazmas pradėjo „sodinti“ žmones jose. Tai sutampa su mūsų turimomis dokumentuotomis Pasvalio archyvo žiniomis. Kaip žinome, pirmosios Erazmo pretenzijos į šias žemes į viešumą iškilo 1533 m., praėjus 9 metams, kai tapo Pasvalio klebonu (1524). Liudijime nėra aiškaus žmonių tarnavimo Erazmui fakto, nors išraiška, kad Pasvalio klebonas „sodino“ žmones, iš dalies gali tai rodyti. Naujasis Pasvalio klebonas Valerijonas Protasevičius visiškai nepretendavo į valdovo žmones, buvusius tose žemėse, ir bent jau šiuo klausimu nebuvo suinteresuotas kaip nors koreguoti liudijimą. Tik nelabai aišku, kam apskritai klebonas atpasakojo šį liudijimą, nes po jo iškart skunde pasakojama apie Erazmo įvesdinimą į tas tuščias žemes, kurį įvykdė dvarionis Žygimantas Jonavičius.

Kaip tik dvarionio įvesdinimo kontekste ir papasakota, kad Erazmas perleido Viburio žemę valdovo žmonėms persikelti, „norėdamas su tais valdovo žmonėmis ir ateityje taiką turėti ir sunkumų nepatirti“. Kaip minėta, pirmosios trys žemės buvo tarp Lėvens ir Mūšos upių, o ketvirtoji, Viburio žemė, jau buvo už Mūšos upės, nuo Pasvalio nutolusi daugiau kaip 15 km. Būtent šią žemę Pasvalio klebonas ir perleido valdovo valstiečiams. Ši žemė buvo toli ir prasta, kaip paaiškėja vėliau išmatavus valakus, bet faktas lieka faktu – Ldk Aleksandro Jogailaičio privilegija buvo pakoreguota kompromisu. Matyt, tokiu kompromisu nelabai apsidžiaugė ir

¹²¹ *Акты Виленской археографической комиссии*, т. 36: *Акты Унитского городского суда*, Вильна, 1899, p. 239–240, nr. 300 (1586 m. balandžio 25 d. / 1586 m. balandžio 8 d.). Juškos Jučevičiaus arba Juciūno asmenvardžio forma turėtų būti arčiausia tiesos įvertinus paleografiją ir Jučevičių paplitimą Upytės pavieta, skirtingai nuo nefiksuoto Sačevičiaus ar Sočevičiaus asmenvardžių. Rusėnų raidžių *co* ir *ю* rašyba buvo labai panaši, todėl dažnai tokiais atvejais reikia remtis tinkamo žodžio leksika, o vardų atveju, aišku, tai padaryti yra sunkiau. Labiau paplitę variantai stoja į pirmą eilę. Šilagalio prievaizdas Juška Juciūnas tik viena žinute (antspaudo prispaudimu prie dokumento) sušmėžavo Pasvalio dokumentuose, žr. LMAVB RS, f. 214, b. 164, l. 2 (*е Болax* – gruodžio 19 d.) (prispauštas Juškos Juciūno antspaudas). Atrodo, jis daug artimiau bendradarbiavo su savo parapijos Ramygalos klebonu 1537–1556 m. Jonu Domanovskiu (1524–†1563), žr. *LKD*, p. 142–145, nr. 830. 1554 m. Jonas Domanovskis priėmė į savo herbo giminę Juškos sūnus Baltramiejų, Mikalojų, Stanislovą ir Merkelį Juškaičius, Žygimanto Augusto specialia privilegija tapusius Upytės bajorais. Juškos sūnūs Upytės žemionys Baltramiejus ir Stanislovas Juškaičiai paliko daug daugiau savo veiklos pėdsakų Pasvalio klebonijos archyvo dokumentuose, žr. LMAVB RS, f. 214, b. 155, l. 1–2 (Pasvalys, 15?? m.); VUB RS, f. 1 (F 993), b. 7, l. 1–2 (Pasvalys, 15?? m.); VUB RS, f. 214, b. 166/4, l. 1–2 (Pasvalys, 1562 m.); Merkelis Juškaitis 1584–1589 m. minimas kaip Pasvalio miestelėnas, žr. *PDLKD*, p. 62.

valdovo žmonės. Žmonėms išsikelti buvo duotas 12 savaitių terminas, o Erazmas šį terminą dar atidėjo, *помкнути*, iki 1545 m. šv. Martyno dienos (lapkričio 11 d.)¹²².

Ir, kaip jau žinome, žmonės vėl užėmė žemes, nužymėjo savo ribas ir jas rudenį užsėjo rugiais nekreipdami dėmesio nei į paskirtą 12 savaitių terminą, nei į šv. Martyno dieną. Abu minėti faktai – Viburio žemės atidavimas ir termino savanoriškas pratęsimas – gerai iliustruoja Erazmo sudėtingą padėtį ir valdovo žmonių galią išnaudoti palankiai susiklosčiusią situaciją dėl Upytės valdymo. Upytės valdytojas buvo abejingas Erazmo rūpesčiams, o pastarasis neseniai buvo sulaukęs rimtų kaltinimų užėmus valdovo žemes be suteikties ir jas nusavinęs. Suprantama, jie šiame procese buvo ant hierarchijos žemiausio laiptelio ir jų galia galėjo reikštis epizodiškai, susiklosčius palankioms aplinkybėms, pavyzdžiui, „tinkamas“ Upytės valdytojas, ir, naudojant silpnųjų taktiką, „brakonierišku“ būdu¹²³. Jie ir galbūt jų prievaizdas buvo pirminis vietinės informacijos apie valdovo nuosavybės pažeidimus informacijos šaltinis; jie buvo ir atsakovai (darė skriaudas Erazmui), ir ieškovai – kaltino užėmus juos ir jų, t. y. valdovo, žemes Upytės valsčiuje, kai buvo svarstomi Erazmo skundai.

Keturių žemių gražinimo Pasvalio klebonijai proceso paskutinis etapas

Kaip minėta, 1546 m. pasikeitė svarbiausi veikėjai. Pasvalio klebonu tapo Valerijonas Protasevičius, o naujojo Upytės valdytojo pareigas užėmė Vilniaus kaštelionas Grigalius Astikas¹²⁴. Valerijonas Protasevičius iš karto ėmėsi šio neužbaigto reikalo. Naujame 1546 m. pradžioje valdovą pasiekusiame skunde (legendoje) buvo papasakota apie „laimingą“ Trakų vaivados Jono Zaberezinskio etapą, su nuoroda į palankų 1537 m. Trakų vaivados teismo sprendimą ir valdovo patvirtinimą, ir apie nelaimingą žemių nusavinimo valdovo naudai akciją apkaltinus žemių užgrobimu be suteikties, apie vėlesnius valdovo palankius sprendimus, apie Upytės valdytojo (Žemaitijos vyskupo) jų ignoravimą, apie valdovo dvarionio Žygimanto Jonavičiaus pirmo ir antro valdovo įsakymų įvykdymą ir vis iki galo neišspręstą problemą dėl

¹²² VUB RS, f. 77, b. 23, l. 1–2 (Vilnius, 1546 m. vasario 16 d.).

¹²³ М. Серто, *Изобретение повседневности. 1. Искусство делать* (сер. *Прагматический поворот*; вып. 5), Санкт-Петербург, 2013, p. 112. Plačiau apie silpnųjų taktikas „veikti su parankinėmis priemonėmis“ žr. ten pat, p. 100–118.

¹²⁴ *Województwo trockie XIV–XVIII wiek*, p. 524, nr. 3931.

valdovo žmonių iškėlimo iš tų žemių. Po antrojo dvarionio atvykimo į Pasvalį ir grėsmingo palinkėjimo valdovo žmonėms šie galų gale atlaisvino užimtas žemes. Tačiau atsirado trys žmonės, kurie buvo anksčiau iš tų žemių išsikėlę, bet dabar vėl jas buvo užėmę ir nenorėjo išsikelti.

Ldk Žygimantas Augustas Valerijonui Protasevičiui išdavė įsakymą, adresuotą Vilniaus kaštelionui Grigaliui Astikui, o jei šis nebūtų Upytėje, tai jo vietininkui. Įsakymu nurodoma kartu su atsiųstu tuo reikalu valdovo dvarioniu Sasinu Fiodorovičiumi, neskelbiant jokių teismo sprendimo vykdymo terminų, visus žmones „numesti“ nuo tų žemių ir, grąšinant baudomis, įsakyti nebesibrauti. O jei nepaklustų, valdovas leido dvarioniu jėga juos „numesti“. Upytės vietininkui įsakyta visam tam nedaryti kliaučių¹²⁵.

Vilniaus kašteliono Upytės vietininku buvo Ivanas Timofejevičius Krošinskis (1546–1553)¹²⁶. Vėl labai operatyviai po mėnesio valdovo įsakymas buvo įvykdytas, papildomai dar paskatinus Upytės vietininką specialiu Vilniaus kašteliono išduotu atskiru mandatu. Jame buvo sukonkretintas pats valdovo valios vykdymo būdas. Upytės vietininkas kartu su valdovo dvarioniu privalėjo valdovo žmonėms paskirti dviejų savaičių išsikėlimo terminą (žr. anksčiau: ankstesniame įsakyme nebuvo numatyta jokių terminų), o jei jiems netiktų (!) velionio Erazmo atiduota Viburio žemė, tai savo valia galėjo pasirinkti kokią nors kitą Upytės valsčiaus tuščią žemę¹²⁷. Čia su valdovo žmonėmis elgiamasi labai pagarbiai. Pats Ivanas Krošinskis atvykusio valdovo dvarionio Fiodoro Sasino akivaizdoje kartu su pasikviestais Šilagalio pavėliavininkiu, *подвочкуи*, Martynu Vainarovičiumi ir jau minėtu Šilagalio prievaizdu Juška Juciūnu ir Upytės prievaizdu Martynu Drusevičiumi su Upytės valdovo žmonėmis patikrino dvarionio Žygimanto Jonavičiaus įvesdinimo rašte aprašytas žemių ribas, o tose žemėse buvusiems žmonėms liepė išsikelti. Visiems Upytės valdovo žmonėms buvo paskelbtos 100 rublių grašių valdovui ir 50 rublių grašių Upytės valdytojui baudos, jei bandytų pažeisti tas ribas. Pats Upytės vietininkas Ivanas Krošinskis įvesdinimo raštą su savo antspaudu įteikė Pasvalio klebonui Valerijonui Protasevičiui¹²⁸. Atkreipkime dėmesį, kad viską atliko Upytės vietininkas su jam pavaldžiais vietiniais pareigūnais, prievaizdais ir net valdovo žmonėmis, o valdovo dvarionis visa tai tik kontroliavo.

¹²⁵ VUB RS, f. 77, b. 23, l. 1–2 (Vilnius, 1546 m. vasario 16 d.).

¹²⁶ *Województwo trockie XIV–XVIII wiek*, p. 501, nr. 3732.

¹²⁷ LVIA, f. 525, ap. 8, b. 370, l. 24–25 (Vilnius, 1546 m. kovo 12 d.(?); originalas su prispaustu Vilniaus kašteliono Grigaliaus Astiko antspaudu).

¹²⁸ LMAVB RS, f. 21, b. 1374, l. 1 (Pasvalys, 1546 m. kovo 22 d.); ten pat, f. 256, b. 1731, l. 89–90 (K. Jablonskio nuorašas).

Kaip kardinaliai vaizdas skiriasi nuo ankstesnio Upytės valdytojo Žemaitijos vyskupo elgesio. Tada valdovo dvarionis Žygimantas Jonavičius su vietininko žinia, pats grynai savo jėgomis, asmeniškai išsiaiškino vietoje žemių ribas ir, jas nužymėjęs ir dalį „išvalęs“ nuo valdovo žmonių, įdavė Erazmui ir tai patvirtino savo įvesdinimo raštu. Kviestiniai liudininkai buvo tik „vietiniai“ Pasvalio bažnyčios žemėvaldos kaimynai bajorai. Suprantama, tokių „biurokratinių formalumų“ niuansų reikšmės tikslesniam interpretavimui dar reiktų platesnės duomenų bazės.

Galutinis taškas visoje Pasvalio klebonijos keturių žemių epopėjoje buvo padėtas 1549 m. Pergamentine privilegija Lenkijos karalius ir Ldk Žygimantas Augustas patvirtino Valerijono Protasevičiaus jam atneštas ir parodytas Pasvalio bažnyčios privilegijas. Privilegijoje rašoma, kad iš atneštų privilegijų „buvo patirta“, jog Ldk Aleksandro Jogailaičio duotos bei Lenkijos karaliaus ir Ldk Žygimanto Senojo patvirtintos keturios žemės buvo grobiamos valdovo pavaldinių, todėl pasiūstas dvarionis Žygimantas Jonavičius su Upytės valdytojo, *administrator*, Žemaitijos vyskupo, žinia atkūrė Pasvalio klebonijos nuosavybės teises į tas žemes. Toliau privilegijoje rašoma, jog Erazmas savo laisva valia, *sponte et libere*, atidavė Viburio žemę, buvusią už Mūšos upės, kad valdovo valdiniai galėtų ten persikelti. Kadangi *quod quidem in praeiudicium iurium et privilegiorum ecclesiae facere non potuit neque debuit*, perfrazuojant mintį, „iš neteisės negali gimi teisė“, Viburio žemę valdovas grąžino Pasvalio bažnyčiai, kaip pirmam Pasvalio klebonui Jonui Grotui buvo duota¹²⁹. Dėl tos žemės susigrąžinimo problemų, matyt, nekilo. Remiantis XVI a. pabaigos Pasvalio dvaro inventoriumi, Viburiškiuose būta 4 valakai (apie 84 ha) „labai blogos žemės“, *barzo podlego gruntu*¹³⁰.

Pasvalio archyve daugiau neišliko dokumentų, susijusių su kokiomis nors vėlesnėmis peripetijomis dėl šių žemių. Valdyta ilgai ir laimingai.

Vietoje išvadų

Kaip jau minėta, *casus studies* labiausiai tinka kuo išsamesniam atvejo aprašymui. Tokio tyrimo konkretus ir aprašomasis pobūdis trukdo daryti apibendrinimus. O štai kelti pagrįstas hipotezes ir numatyti ateities tyrimo kryptis – įmanoma. Atkreiptinas dėmesys į dvi perspektyvas.

¹²⁹ LMAVB RS, f. 6, b. 193 (Krokuva, 1549 m. kovo 26 d.; pergamentas). Registruotas, žr. *Pergamentų katalogas*, nr. 509, p. 201. Nuorašai: ПГАДА, LM kn. 115, l. 170v–173 (transumuota 1642 m. rugpjūčio 5 d.); LMAVB RS, f. 43, b. 203, p. 63–66 (l. 33–34v).

¹³⁰ 1585 m. Pasvalio inventorius, LMAVB RS, f. 43, b. 14743. Publ., žr. *PDLKD*, p. 51.

Pirma. Išsamiai aprašyta Pasvalio klebono Erazmo teisinė kova, teisinis procesas stebina tobulai legalistiniu požiūriu į valdžios vykdymą. Kiekvienas reikšmingesnis įvykis yra dokumentuojamas išduodant atitinkamo pareigūno antspauduotą rašytinį dokumentą. Tikra jau minėta italų istoriko Federico Chabod *civiltà della carta bollata*, „antspauduotų raštų civilizacija“, suprantant ją būtent kaip rašytinės teisės ir rašytinio dokumento vykdant valdžią dominavimą. Erazmas nuosekliai kovoja vien teisiniu, sprendimų rašytinio dokumentavimo keliu. Nėra jokios „nedokumentuotos“ jo savivalės. Nėra jokios vadinamosios „kumščio teisės“ apraiškų valdovo valstiečių atžvilgiu. Suprantama, galima tokį pasirinktą Erazmo kelią aiškinti miestietiška jo kilme, dvasininko profesija, artumu valdovui (sekretorius). Šalia paskutiniojo teigiamo sėkmei veiksnio primintina, kad valdovo Pasvalio bažnyčiai pripažintos keturios tuščios žemės du kartus buvo sėkmingai nusavintos to paties valdovo vardu. Vis dėlto, kaip jau minėjome įvade, argumentavimas, grindžiamas veikėjo psichologija, labai susiaurina argumento sritį – jis galioja tik to konkretaus asmens atveju. O štai Erazmo pasirinktos strategijos eiti vien teisinio proceso keliu sėkmingas rezultatas rodo, kad tuo laiku LDK jau visiškai funkcionavo tam reikalingos teisinės institucijos. Suprantama, kad tai buvo ne vienintelė galima tuo metu strategija siekti teisingumo.

Antra. Erazmo padarytos nuolaidos valdovo žmonėms daro įspūdį. Prisiminkime, kad pačioje 1537 m. kovos pradžioje Pasvalio klebonui buvo pripažintos žemės su jas užėmusiais žmonėmis. Nurodėme galimą valdovo žmonių galios šaltinį – kaltinimus pasisavinus valdovo žmones ir žemes. Apskritai kalbant, istorikai nelinkę rimtai vertinti neretus LDK valdovo teisme išskylančius atvejus, kai valdiniai nori atsiskirti (atsimesti) nuo savo pono ir grįžti pas valdovą. Ir tai galima paaiškinti.

Šie atvejai išsibarstę tikrąja šio žodžio prasme: išsibarstę laike ir erdvėje, todėl išsibarstę po įvairiausių šaltinių rinkinius. Jie smulkūs ir maži. Šios mažos žemių grąžinimo valdovui ar privilegijų revizijos akcijos, pagrįstos įvairiausių savanaudiškų interesų šaltinių ir jų formų sąveika, neturi vienos institucijos, palikusios archyvą. Tegul neapgauna pradžioje pateikta nuoroda į valdovo teismo instituciją ir nesusidaro įspūdis, kad tik ji galėjo spręsti sunkius kaltinimus valdovo turto užgrobimu. Viena aišku, kad išduodamų raštų registravimas LDK kanceliarijoje nebuvo jos stiprioji pusė, nes tikrai žinoma, kad dalis dokumentų nuolatos nepalikdavo jokių pėdsakų LDK kanceliarijos knygoje¹³¹. Kaip galėjome įsitikinti, vienintelis 1537 m. Lenkijos karaliaus ir Ldk Žygimanto Senojo 1499 m. privilegijos patvirtinimas buvo

¹³¹ Plg., Ldk Aleksandro Jogailaičio kanceliarijos situacija, žr. K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 14.

nurašytas į einamąją kanceliarijos knygą (LM 21) bei Lenkijos karalienės ir Ldk Bonos Sforcos kanceliarijos nuorašų knygą (LM 25). Visi kiti valdovo kanceliarijos išduoti raštai žinomi tik iš juos išsaugojusio Pasvalio klebonijos archyvo. Tai turėtų trukdyti aprašyti ir susidaryti nuodugnesnį tos mikropolitikos vaizdą. Tai taip pat rodo ir LDK „popierinės“ valstybės funkcionavimo specifiką, kur konkrečiais atvejais „privatūs“ archyvai disponavo daug platesnėmis rašytinių instrumentų kontrolės, atrankos ir panaudojimo galimybėmis, kaip ir čia aptartu Pasvalio klebono Erazmo teisinės kovos atveju, apkaltinus jį valdovo turto užgrobimu.

Kai sunku įvertinti tų galimybių mastą, nelabai įmanoma kiekybiškai pamatuoti galimą „užkardomąjį“ poveikį valdovo turto, žmonių ir žemių, pasisavinimui. Bet turbūt nereikia sakyti, kad garsios Lenkijos karalienės ir Ldk Bonos Sforcos pergalės dėl pasisavintų žemių prieš kai kuriuos LDK ponus be „iniciatyvos“ ar paramos „iš apačios“, *from below*, būtų neįsivaizduojamos.

Anksčiau jau kartą atkreipėme dėmesį į konkretaus teisinio kazuso – valdinių skundų valdovui – svarbą bandant pagrįsti (kaip teisinis pretekstas) didelio masto, „didžiąją“ valdovo žemių patikrinimo ir gražinimo politiką Voluinėje¹³². Valdovui reikėjo labai rimto preteksto, kad galėtų duoti įsakymą bajorijos luomo atstovams „parodykite popierius“ savo valdomos žemės. Ir, kaip parodo Ukrainos atvejis, „didžioji“ politika, susidūrusi su gerai organizuotos vietinės bajorijos „korporacijos“ pasipriešinimu, patyrė, paprastais žodžiais tariant, fiasko: LDK kanceliarijos LM 22 knygos, kurioje buvo nurašyti Voluinės bajorijos valdovui pateikti „popieriai“, matmenys (112 lapų), dokumentų skaičius ir parodžiusiųjų privilegijas kunigaikščių ir bajorų skaičius yra iškalbingas¹³³. Visai kitus rezultatus davė Lenkijos karalienės ir Ldk Bonos Sforcos daug mažesnio masto „lokalinės“ privilegijų revizijų akcijos perimant į savo valdžią valdovo jai suteiktas teritorijas: išlikusi Lenkijos karalienės ir Ldk Bonos Sforcos archyvo dalis, patekusi į LM, daugiausia ir yra šios politikos rezultatai¹³⁴. Pati „mažiausioji“ politika, mikropolitika, liečianti konkretų atvejį ar

¹³² L. Karaliaus, „Kam reikalingos valdovų privilegijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje? Lucsko miestiečių 1469 m. Kazimiero Jogailaičio privilegijos dėl naujų muitų draudimo Voluinėje teisinis, politinis ir ekonominis kontekstas 1469–1547 m.“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 4, sudarė A. Dubonis, Vilnius, 2012, p. 63–90.

¹³³ РГАДА, LM kn. 22, l. 1–112. Publ. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 22 (1547)*, p. 1–176. Detalų knygos dokumentų aptarimą žr. В. Полищук, „Ревизия волыньских мыт и особенности документального состава книги Литовской Метрики № 22 (1547 г.)“, *Lietuvos istorijos šaltiniai*, t. 2, sudarė A. Dubonis, Vilnius, 2010, p. 129–160.

¹³⁴ В. И. Пичета, „Проверка прав на землю во владениях королевы Боны“, В. И. Пичета, *Белоруссия и Литва XV–XVI вв. Исследования по истории социально-экономического, политического и культурного развития*, Москва 1961, p. 11–21; W. Pocięcha, *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i*

asmenį, apkaltintą valdovo žemių grobimu, davė geresnius rezultatus ir, atrodo, buvo efektyviausia. Po jos kojomis gulė net galingieji LDK ponai: LDK etmonas Jurgis Radvila, Albertas Goštautas ir kiti.

Didelį įspūdį daro, kaip greitai valdovas ir vietos pareigūnai priima sprendimus gavę informacijos (*справка*), taip pat ir tai, kaip „lengvai“ vietos pareigūnai, aišku, apsiginklavę valdovo raštais ar iki valdovo atskiro sprendimo, konfiskuoja žemes. Kaip jau galėjome įsitikinti aptartu Erazmo atveju, valdžios mechanizmas šiuo atveju veikė labai efektyviai ir be ceremonijų. Būtinis nuodugnios bendros valdovo teisių ir praktikų konfiskuojant pavaldinių žemes analizės¹³⁵. Apkaltinus valdovo žemių pasisavinimu, apkaltintųjų žemės ir žmonės labai operatyviai buvo perduodami valdovo jurisdikcijai, o visas vėlesnis teisinis procesas, norint įrodyti neteisėtą pagrindą, guldavo ant nukentėjusio pečių. Primintina, kad teisinis procesas buvo labai brangus dalykas. Ir tik valdovas galėjo išspręsti klausimus, susijusius su kaltinimų jo žemės grobimu panaikinimu. Apkaltintiems nieko kito nelikdavo, kaip stropiai ir paklusniai traukti iš apdulkėjusių skrynių turimus „popierius“ ir skubiai nešti į valdovo teismą.

ludzie Odrodzenia, t. 3, Poznań, 1958. Plačiau apie Bonos Sforcos kanceliariją ir jos archyvo dokumentus žr.: A. Бондаренко, *Грамоты польской королевы Боны Сфорца православному духовенству Великомо княжества Литовского (1523–1556 гг.): источниковедческое исследование* [диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук], Москва, 2018.

¹³⁵ Kažką panašaus žr. K. Goźdz-Roszkowski, *Zabory dóbr ziemskich dokonywane przez panującego w średniowiecznej Polsce do połowy XV wieku. Studium historyczno-prawne*, Łódź, 2017. Taip pat, plg., J. Matuszewski, „Problem konfiskaty dóbr szlacheckich w dawnej Polsce“, J. Matuszewski, *Pisma wybrane*, t. 2, Łódź, 2000, p. 5–10; M. Podgórska, „Postępowanie z sprawie granic między dobrami królewskimi a dobrami szlacheckimi w świetle prawa stanowionego do 1523 roku“, *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*, 2007, 10, p. 33–41. Ypač įdomūs kaip tyrimo pavyzdys turėtų būti „informavimo / informacijos“ apie pasisavintas valdovo žemes gavimo būdai ir šaltiniai (gandai?), žr. K. Goźdz-Roszkowski, „Źródła informacji o domenie monarszej wykorzystywane przez panującego w średniowiecznej Polsce“, *Vetera novis augere. Studia i prace dyktowane Profesorowi Wacłowi Uruszczakowi*, red. S. Grodzinski, D. Malec, A. Karabowicz, t. 1, Kraków, 2010, p. 261–271.

THE “PAPER” STATE:
MICROPHYSICS OF THE GOVERNMENT IN THE GRAND
DUCHY OF LITHUANIA IN THE FIRST HALF
OF THE 16TH CENTURY (CASE STUDY)

Laimontas Karalius

Summary

Among the documents in best condition kept at the archive of the St John the Baptist Parish Church in Pasvalys are a collection of various notices and letters relating to the fight lasting several years (1533–1549) waged by the church’s priests over the allocation of four vacant plots of land to the church’s jurisdiction. Due to a lucky coincidence, the documents of one, specific extended court proceeding have survived almost completely intact, revealing the personal character qualities of the city-born Pasvalys parish priest Erazmas, the son of Eustachijus (†1545/1546), the Vilnius Chapter canon (1531–1545), secretary of the Grand Duke of Lithuania Sigismund the Old (1528–1536), Kaunas customs official (1530–1544), forester of Samogitia, Alytus and Punia (1538–1544), etc., who, in addition to being “clever and greedy”, as related by Stephen C. Rowell, could also be described as “persistent”. One of the presumptions arising from the research is this figure’s involvement in the forgery of documents. The surviving documents make it possible to describe the actors in detail who in one way or another participated in the above court proceeding and affected the verdicts. Justice was served by officials from the Trakai voivodeship and Upytė rural district. When describing their actions and the documents they issued, attempts were made to grasp the possible extent of their influence on the passing of one or another verdict, and the input of the local administration in the execution of justice. This local case of micropolitics (or “microphysics”, in the sense of Michel Foucault) quite unexpectedly revealed the efforts of the ruler’s (state) peasants in extending for several years the legal battle of the Pasvalys parish priest Erazmas over acknowledgement of four vacant plots of land to the Pasvalys church. In summarising the research, I urge historians not to ignore the significance of such minor, local politics and small acts of initiative when examining “big politics” for example, such as the battle of the Queen of Poland (1518–1548) and Grand Duchess of Lithuania (1518–1544) Bona Sforza against the seizure of the ruler’s lands and revision of the nobility’s landholding documents in the lands under her rule in the Grand Duchy of Lithuania.

The rich and detailed documentary material relating to the actions of various officials and legal proceedings and their effectiveness (the execution of decrees) reflects the successful functioning of the execution of justice grounded in the culture of written law (“stamped

notices”) in the Grand Duchy of Lithuania in the period under discussion. All the necessary institutions were involved to ensure that by choosing purely legal means, the Pasvalys priests could achieve legal victory, rather than resorting to the use of illegal physical force against their opponents, the peasants. The informed presumptions about the “documented” self-will, i.e., revelations of document falsification revealed during the research, are also discussed.